

II. A magyar társadalom átalakulása.

A) A bánsági magyar társadalom 1918-ig.

A török uralom által elpusztított magyar társadalom helyébe a Bánságban mindaddig új nem keletkezhetett, amíg azt a bécsi katonai, illetve kamarai hatóságok igazgatták. De amikor Mária Terézia 1779-ben itt ismét vármegyéket létesített, adva voltak az új magyar társadalom keletkezésének alapfeltételei.

E vármegyék tisztségeinek betöltéséhez nemességre volt szükség. Az első nemes tisztviselők az ország legkülönbözőbb részeiből kerültek ide, főleg az elszegényedett nemesi családok sarjaiból. A megyei rendszer bevezetésének egyik különös oka az volt, hogy a bécsi kamara a visszahódított terület kincstári birtokait igen nehezen értékesíthette, amiért is mindenütt közhírré tették, hogy akik a Bánságban kincstári birtokokat vesznek, az ilyen vételek kapcsán magyar nemességet is szerezhetnek. A XVIII. század végén és a XIX. század első évtizedeiben jöttek ide azok a vagyonos magyar, német, görög, örmény, román, szerb, macedón családok, amelyek itt új birtokos-nemesi osztályt létesítettek, ezek tagjai rövidesen a megyei közigazgatásban is elfoglalták a gazdasági súlyuknak és műveltségüknek megfelelő helyet. Ennek az új nemességnek jelentékeny része tehát nem volt magyar eredetű, és hogy mégis néhány évtized alatt legnagyobb része magyarrá lett, annak különböző társadalompolitikai okai voltak.

Az új-nemesek a nemesi előjogokért épp úgy vagy talán méginkább síkra szállottak, mint azok, akik már régóta rendelkeztek nemesi jogokkal. Amikor azután az 1790. évi országgyűlés után az egész magyar nemesi társadalmat fokozatosan áthatja a nemzeti gondolat és ennek érdekében a magyar nyelv jogainak fokozott érvényesítése, akkor ez a nem magyar eredetű nemesi társadalom is síkra száll a magyar nemzeti gondolat és a magyar nyelv jogaiért, sokszor olyanok is követelik megyei határozatokban a magyar nyelv érvényesülését, akik maguk magyarul is alig tudnak.

Ez az egységes nemesi közszellem még csak erősbödött a családi kötelékek révén, amelyek a magyarok és a nem magyarok közt létesültek. Ámde a családi kötelékek csakhamar

egy új elemet is fűztek ehhez az immár magyar nemzeti jellegű társadalomhoz. Amint ismeretes, már a Bánság betelepítésének elején, még Mercy gróf kormányzásának idején Bécsből, Laidachból, Tirolból, Cseh- és Szászországok különböző vidékeiről kellő műveltségű iparoselem került a Bánságba. Ennek tagjai rövidesen tekintélyes vagyona tettek szert és ez, valamint műveltségük a társadalmi kapillaritás elve alapján arra készítette őket, hogy összeházasodással a magyar nemesi társadalomba jutni igyekezzenek. És valóban, a XIX. század első felében már alig akadt a Bánságban olyan nemesi család, amelynek tagjai között ne találánk ez iparoscsaládok soraiból feleséget vagy menyet. A családi kötelék aztán azt a magyar nemzeti szellemet, amely a nemesi társadalomban már egyetemessé vált, tovább juttatta a polgári elemek közé. Ennek folyamánaképpen látjuk, hogy mikor 1848—49-ben a magyar szabadságharc folyik, amelyben már nem a nemesi előjogokért, hanem kizárólag a magyar nemzeti jogokért folyt a küzdelem, akkor ez a bánsági német polgári elem is teljes lelkesedéssel a magyarság ügye mellé áll. Ez a heroikus küzdelem aztán végérvényesen összeolvasztotta a városi német polgári elemet az immár kiváltságaitól megfosztott magyar nemesi társadalommal.

Az 1867-től 1918-ig eltelt félévszázad volt tulajdonképpen a teljesnek nevezhető magyar impérium korszaka. Ebben az időszakban a Bánságba került magyar közhivatalnokok révén nyert hatalmas erősödést a magyar középosztály, mely az aránylag nem nagyszámú nagy- és középbirtokos család mellett, a legöntudatosabb hordozója volt a magyar nemzeti gondolatnak s amelynek léte és működése tette 1867-től 1918-ig magyar jellegűvé a bánsági társadalom felsőbb rétegeit.

A magyar falusi nép, a magyar parasztság számos szép, virágzó falut alkotott, de arányszáma a román, német és szerb lakossághoz viszonyítva jelentékenyen nem volt nevezhető. (E magyar falvak kialakulásáról részletesebben szólunk a telepésekről írott fejezetben.) Mellettük a nagy- és középbirtokok magyar cselédnépe, béresei, számszerűleg elég tekintélyes, de gazdaságilag erősen függő helyzetben lévő, meglehetősen iskolázatlan réteget alkottak, amely létezésével emelte ugyan a magyarság létszámát, de tagjai mint gazdasági és kulturális egyedek igen keveset számítottak.

Magyar szempontból két idegen fajú, de érzelmileg a magyarsághoz ebben az időszakban egészen közelálló elem tölt be fontos szerepet: a magyar érzelmű, vezető rétegeiben szinte teljesen elmagyarosodott falusi svábság és a magát majdnem teljes létszámában magyarnak valló zsidóság. E két réteg kezdetben részleges, majd mind nagyobb mértékű elszakadása az államhatalom változás után, volt a bánsági magyarság első érzékeny vesztesége.

A világháborút követő októberi forradalom előtt a Bánság városainak polgári rétegei a románok és részben a szerbek kivételével még szinte egységesen magyarnak vallották magukat. Nem volt akkor még a mai értelemben vett nemzeti öntudatuk a bánsági sváboknak. Hogy miért nem, erre nézve talán magyarázatot nyújt Metzger Márton dr. prépost, a bánsági svábság egyik kiváló fiának megállapítása, aki a „Magyar Kisebbség“-ben¹ ezeket írja: „A teljes polgári egyenlőség, a faji, vallási és tradicionális szokások böles megbeesülése, a hazájuk javát komolyan akaró magyar állampolgárok őszinte szeretete, a hivatalok betöltésénél teljes egyenlőség eredményezte azt, hogy Magyarországon magyar érzésű volt minden valamirevaló sváb“.

Hogy a zsidóság a Bánságban is a magyar nemzeti gondolat hordozója lett, az főleg annak az általános szabadelvű politikának tulajdonítható, amely a svábság egyik legnagyobb fiának Wekerle Sándornak kormánya alatt, a zsidósággal szemben is olyan tökéletesen érvényesült, az egyenjogosítás törvénybe iktatása által.

B) A nemzetköziség hatása.

1918. október 31-ével a Bánság fővárosában is a szociáldemokrata munkásság kezébe került az államhatalom. Ama rövid idő alatt, amíg ezt ténylegesen gyakorolta, nemkülönben az átmeneti szerb, illetve francia megszállás idején, a munkásság magyarajkú rétegei is erősen eltávolodtak a magyar nemzeti gondolatától, melynek egyébként sem voltak soha öntudatos hordozói és a magyarországi események, főleg az 1919. március 21-én kikiáltott proletár-diktatúra hatása alatt, még inkább nemzetközi irányban fejlődött életfelfogásuk. Így lassanként egészen szembe kerültek a magyar polgári osztályokkal, ezek tagjaival minden közösséget megtagadtak, ha csak nem helyezkedtek az ő nemzetközi álláspontjukra, amire számos meglepő példa is akadt. Az októberi forradalomtól a magyarországi kommün bukásáig terjedő időben a Bánságban is — hogy úgy mondjuk — divattá vált a szocialista alapon történő szervezkedés oly körökben is, amelyek eredetileg az erőteljes magyar nemzeti gondolatnak voltak képviselői. A közhivatalnokok szocialista alapon szakszervezetekben tömörültek, az újságíró-társadalom szervezete csatlakozott a szociáldemokrata párthoz és a nemzetköziség minden vonalon károsan érezte hatását e nagy történelmi fordulat idején, ezzel hozzájárulva a bánsági magyar társadalom szétmorzsolódásához.

A magyar proletár-diktatúra bukása meghozta ugyan a polgári elemek kiábrándulását és gyors visszakanyarodását

¹ 1923. évi (II.) 1. kötet 224. oldal.

a nemzeti alapra, azonban a mind szélsőbb baloldalra sodródó ipari munkásság már nem tudott megállni, — és amint mindenütt történni szokott, — a régi mérsékeltbb vezetőket félretolta, fokozatosan itt is kommunista alapra csúszott, aminek vége azután a román államhatalom beavatkozására általános nagy letörés lett. De közben, az ipari munkásság jelentékeny része — legalább egy időre — elvesztett a magyar gondolat számára, sőt vezetői hatása alatt nem egyszer azzal szemben ellenségesen lépett fel. Hosszú éveknek kellett eltelniök, amíg a magyar ipari munkásság egyes tagjai egyénenként részt kezdtek venni a magyar nemzeti kisebbségi mozgalmakban, hogy ennek ők is erőt adjanak. A magyarajkú ipari munkásságnak a nemzetköziség mákonyából való felébredése és legalább egyrészében a nemzeti alapra való helyezkedésére idő kellett, de éppen a magyarság legnehezebb napjaiban (1918—1920) távol állása a magyarság egységén érzékeny rést ütött.

Véglegesen elvesztette a bánási magyarság az átmenetnek ezen éveiben régebbi hű fegyvertársait, a bánási svábok nagy részét és megindult leválási folyamata cionista alapon a bánási magyarajkú zsidóságnak is.

Mindkét folyamatnak logikus történeti okai voltak.

C) A svábság leválása.

A svábság magatartását, a magyarságtól való leválásának okát legjobban a sváb eredetű nagy magyar írónak, Herczeg Ferencnek szinte látónoki erővel rendelkező egyik politikai nyilatkozatából érthetjük meg, amely 1918. március 12-én hangzott el a magyar Képviselőház választójogi bizottságának ülésén.¹

Herczeg ebben részletesen ismertette azt a világtörténeti folyamatot, amelyet az osztrák kormányzat indított meg 1848-ban a Voivodina létesítésével, amikor is ezzel a svábságot kiszolgáltatta a nála sokkal műveletlenebb szerbeknek.

„Ausztia akkor karddal és puskatussal verte a svábok fejébe, hogy itt, ebben az országban a rendnek, a biztonságnak és a haladásnak csak egy óra van: — a magyarság. . . A svábok levonták a véres leckéből a tanulságot és átpártoltak az osztrák császár hűségéből a magyar királyhoz.

Más nemzetiségeknél is vannak megbízható rétegek, főleg a vagyonosabb és idősebb gazdák körében. Ők hívek a magyarsághoz, de — ezt tessék jól megjegyezni! — addig lesznek hívek, amíg a magyarság hífi lesz önmagához, egy nappal sem tovább. Amíg minden magyar ember szolidáris a nemzetiségi kérdésben, amíg az állami egységet nem engedjük vita és alkú tárgyává tenni, amíg él a magyar fajban az a szívós, impozáns, mindég harcrakész és semmi áldozattól vissza nem rettenő akaratérő, amely ezer esztendeig összefogta ezt az országot.

¹ Csizmazia—Jakabffy: A választójogi bizottsági tárgyalása. Budapest, 1918. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t.

*Kommunista
alapra csúszott
az ipari munkásság*

Amint ez az akaraterő egyszer puhulni és mállani kezd, amint egyszer alkudozni és okoskodni kezd: széthull a vasabroncs. Ha a magyarság egyszer maga is nemzetiséggé lesz a nemzetiségek között és többé nem államalkotó és államfenntartó nemzet, ha a magyarság nem lesz többé maga Magyarország, akkor önök, t. urak, t. magyar urak bámulni és szörnyűködni fognak, mert látni fogják, hogy emberek, családok, egész vidékek, melyekről azt hitték, színmagyarok, egyszerre csak arra ébrednek, hogy ők tulajdonképpen más vérből eredtek, nem magyarok. A bánási sváb ma meghal a magyar szupremáciáért. De ha egyszer magyar pártok, magyar politikusok vezetése alatt megkezdik az állami egység likvidálását, akkor a németek becsapottaknak és cserbenhagyottaknak érzik magukat; ha pedig a velük rivalizáló bánási szerbek és románok az ő kárukra érvényesülni tudnak, akkor nincs az a földi hatalom, amely a svábokat vissza tudná tartani attól, hogy maguk is nemzetiségi alakpon ne szervezkedjenek és hogy részt ne kérjenek a lakmározásból, amely az egységes magyar állam költségén folyik.“

Herczeg Ferenc döbbenetes jóslata beteljesedett. A bánási svábok 1918. október 31. után, eleinte tartózkodóan, de később mindig mohóbban résztvettek a bejelentett lakmározáson.

A magyarság sokáig értetlenül, sőt „szörnyűködve“ szemlélte a nagyarányú „elpártolást“, a visszanémetesedési folyamatot. Ma már, történeti távlatból szemlélve az eseményeket, sok mindent megért, amit annakidején meglepőnek tartott. Pedig a sváboknak úgy előbbi, mint a hatalomváltozás után bekövetkezett magatartása egyszerűen annak a sváb pszihének folyományá, amelyről Schmelzer Ferenc dr. temesvári ügyvéd, aki jelenleg is szerepet tölt be a német nemzeti mozgalomban és mint egy falusi sváb tanító fia ezt jól megismerhette, 1919. áprilisában a következőket írta:²

*ahy hanc,
ahy jötiny*

„Lelkének jellegzetessége az anyaghoz való ragaszkodás. Hajlama van az anyagelvűséghez, anélkül, hogy elvitatni lehetne tőle a fogékonyságot a magasabb eszmék iránt is. Az az érzésem, hogy a sváboknál teljesen kifejezésre jutnak a történelmi materializmus törvényei. A valóságban élnek és a kézzelfoghatóért; az idealizmus, mint minden ideológiai jelenség, náluk csak másodlagos valami. (Ez egyébként nem sváb specialitás, hanem általános germán jelenség.)“

Ezután Schmelzer megállapítja, hogy ezzel szemben a szlávok; magyarok és déli népek idealisták, majd így folytatja:

„A sváb származású tisztviselő hajlamot mutat az asszimilálódásra, mert ezt karrierje így kívánja; a költő, az író, a festő, a zenész, stb., akiktől az idealizmust elvitatni nem lehet, saját népével szemben egoista: erőit és tehetségét idegen nemzet szolgálatába állítja, személyi előnyökért.“

E tétele bizonyítására hivatkozik Herczeg Ferenc, Hubay Jenő, Erkel Ferenc, Baróthy, Szentgyörgyi szobrász példáira, majd a svábságnak a magyarsághoz való viszonyát a következőképp vázolja:

² Schwäbische Volkspresse, 1919 április 2., 3., 4., 5. számaiban.

„A magyarok igazságos ügye okozta, hogy 1848-ban a magyarok mellé álltak a svábok. Általános rokonszenv keletkezett a magyarok iránt. Kossuth seregeiben igen sok sváb szolgált, elvégre ő volt az, aki a huszonötöt levette a parasztról.

A sváb mindég szeretett idegen nyelveket tanulni, ebben előnyt látott, így a magyar nyelvvel sem tett kivételt. Mivel a magyar nyelvet az urak nyelvének tekintette, társadalmi emelkedést látott abban, ha gyermeke magyarul megtanult. Ezért igen sokan cserébe adták gyermekeiket magyar vidékekre. A magyar vidékekről hazatérő gyermekek önkéntelen terjesztői lettek a magyarosításnak. Idővel a magyar középiskolák már magas színvonalra emelkedtek, a sváb szívesen tanult ezekben, később szelid kormánynyomás is érezhetővé vált, amivel szemben a svábság érzéketlenséget tanusított, nem törődött vele sokan még örültek is, hogy így kevesebb költség lesz az iskoláztatással, nem kell idegen helyekre küldeni a gyermekeket otthon is tanulhatnak magyarul. (A románoknál, szászoknál és szerbeknél — fejlettebb nemzeti öntudatuk mellett — ez nem ment ilyen könnyen.)

Mi, svábok, túrtük ezt, egyrészt az említett lélektani okokból, másrészt a már említett anyagi okokból. Még Apponyi iskolapolitikája ellen is csak egyes hangok emelkedtek, a svábok megelégedéssel adták meg magukat sorsuknak, már azért is, mert az iskolák államosításával levettek róluk bizonyos terheket, továbbá azért, mert a magyarosítással hallgatólagosan egyetértettek.“ 3.).

A tanulmány szerint 1918. előtt a svábok egyáltalán nem igényeltek német gimnáziumokat. Aki kulturális hivatást érzett magában, magyar középiskolákba ment. Az ilyenekkel aztán könnyű dolguk volt a nagyon is nemzeti szellemű piaristáknak, akik között igen sok sváb eredetű is akadt.

„Itt válaszolni szeretnék arra a kérdésre is — folytatja Schmelzer — vajjon a magyar kormányzatnak eljárását velünk szemben lehet-e bűnösnek, erkölcsstelennek bélyegezni? Megítélésem szerint aligha! Az akkori korszellem követelte ezt így. Ez volt a politikai divat mindenütt, mi svábok pedig ezzel egyetértettünk... A frontok összeomlásával nálunk is megsemmisült a magyar nemzeti állam gondolata. Egyetlen helyes — mondjuk így — időszerű eszme a Wilson-elv, a népek önrendelkezési joga lett. Bennünket, svábokat, sem hagyhatott az új korszellem érintetlenül, nekünk is alkalmazkodnunk kellett ehhez, nekünk is át kellett magunkat gyúrnunk, mert nekünk is megvan a jogunk, hogy magunk fölött határozzunk és ezzel a jogunkkal a jövőben kiadósan élni akarunk.“

Ha e megállapításokhoz hozzávesszük még a Sváb Nemzeti Tanács első elnökének, Striegl József tanárnak a „Temesvarer Zeitung“ 1918. november 20-án és 22-én kelt számaiban írt vallomásait, tiszta képet nyerhetünk a bánsági svábok lelkében lejátszódott nagy változásról.

„Nevelés, szükségesség és célszerűség, saját elhatározás és külső nyomás okozták, hogy mi, németek, kiváltképp pedik a mi sváb intelligenciánk nagy-

³ Nemesak hallgatólag, hanem kifejezetten is. Ennek legjobb bizonyítéka az a beszéd, amelyet Blaskovits Ferenc, a nemrég elhunyt nagyprépost, mindhaláláig a svábság egyik vezéregyénisége, 1899 március 17-ikén a magyar Képviseletében elmondott.

*Wilsoni elvek
rombolsák*

résben felszívódott a magyarságba. Sőt némelyik közülünk papább volt a papánál és büszke volt arra, hogy jobb magyarnak tartják, mint a törzsköcs magyart. Ebben a tekintetben én is el akarom mondani a saját mea culpámat. A világháború véres hullámaiból feltűnt wilsoni elvek azonban felvilágosítottak és megtanítottak bennünket arra, hogy a legkisebb nemzetnek is megvan a joga az élethez, ennek folytán mindenkinek, akinek kebelében nem aludt ki minden érzés népe iránt, újraorientálódnia kell és ez új tájékozódás szerint magát németnek, svábnak vallania. Az anyanyelv jogát érinthetetlen talapzatra kell emelni és minden magyarországi németet egy táborba vezetni. Csak egyesült erővel, szigorú nemzeti öntudattal tudjuk népiségünket megmenteni. Magától értedően ennek a nemzeti öntudatnak nem szabad érintenie a hazához való tartozás tudatát és hűségét."

A bánági svábság új célkitűzéseiről még a következőket írta:

„Ami a kulturális kérdéseket illeti, nemcsak német népiskolákat, hanem német szak- és középiskolákat is igényelnünk kell. Német középiskolák nélkül nem tudunk német értelmiséget nevelni. Német középiskolák hiányában a svábságból előtörő értelmiségnek el kellett nemzetlenednie. Az elnemzetlenedés és elidegenedés következménye volt, hogy népünk saját vezetők nélkül állott és így játékszere lett a dzsentrinek és arisztokráciának. A mi népünk eszmény nélküli néppé lett és ezáltal erősen anyagias színezetet kapott. Anyagi önzés volt célja minden egyéni tevékenységének, ami megakadályozott minden együttműködést. Nem voltak közös céljaink.“

*Szűts
a politikai
tábor
munkák
alany*

A sváb lelkek egy részénél a nagy átfordulás már a forradalom napjaiban, nagyobb részénél csak később ment végbe.

A „Schwäbische Volkspresse“ első száma, mely 1919. február 18-án jelent meg, érdekes visszaemlékezéssel kezdte első cikkét, amely erről kellőképpen tájékoztat:

„Igy kezdődött: A forradalom lázas napjaiban történt, 1918. végén. A tiszteket egy gyűlésen felmentették esküjük alól, de ők nem siettek haza, hanem újból tömörültek, természetesen többé nem egy császári és királyi hadsereggé. A tömegből kiáltások hallatszottak: Román tisztek! Szerb tisztek! Magyar tisztek!... És már csoportok képződtek, amelyek anélkül, hogy esküt tettek volna, élénkebben tudatában voltak összetartozandóságuknak, mint valaha is azelőtt. Csak egy kis csoport állt még ott habozva... A bizonytalanságnak egy dörgő hang vetett véget, amely a már széteszlő tömeg fölött harsogott: Sváb tisztek!...“

Valóban így kezdődött. 1918. október 31-én megalakult a sváb katonai tanács, három nappal később a Sváb Nemzeti Tanács is a Vigadóban megtartott nagygyűlésen, amelyen Muth Gáspár elnökölt.

A szónokok közül Striegl József tanár hangoztatta, hogy mindenki tekintse lezártnak a multat és álljon e nehéz időken a sváb nép, az anyanyelv és kultúra szolgálatába. Blaskovits Ferenc kanonok bejelentette a népgyűlésnek, hogy a sváb értelmiség már megnyilatkozott Magyarország integritása mellett és ennek politikai egységét kívánja, minden nemzeti-ség teljes kulturális szabadságának feltétele mellett. A közgyűlés a bejelentést nagy lelkesedéssel tudomásul vette.

A Sváb Nemzeti Tanács (Schwabenrat) vezetői névszerint nem Muth és Blaskovits lettek, azonban annak tényleges irányítói ők voltak. Az ő munkájuk eredménye, hogy a fokozatosan nemzeti öntudatra ébredt svábság néhány hónap alatt nemzetté fejlődött és megalkotta a maga politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági szervezetét.

Muth és Blaskovits, akik mindketten a régi magyar függetlenségi és 48-as párt tagjai voltak, eleinte a magyarság iránt barátságos szellemben, Magyarország felé orientálódással vezették a sváb népet. Ámde, amint a külpolitikai események mindegyre bizonyosabbá tették, hogy Magyarország elvesztette a Bánságot és az vagy Jugoszláviához, vagy Romániához kerül, vagy ezek között felosztják, mind nagyobb mértékben csökkent a bánsági sváb vezetőkben a magyar-rokonszenv, hogy azután a békeszerződés határozatainak ismeretében és a román államhatalom bevezetése után, helyt adjon a kizárólag öncélú, magyar szempontokkal már egyáltalában nem törődő, sőt azokat gyakran keresztező sváb nemzeti politikának. Amint ismeretes, az októberi forradalom után Budapesten két német nemzeti tanács alakult, az egyik vezetője Bleyer Jakab lett és ez azért küzdött, hogy a németiséget mindenütt megtartsa a magyar hazához való hűségben, a másik Brandsch Rudolf elnöklete alatt, a magyarok szomorú világpolitikai helyzetének ismeretében arra törekedett, hogy a románság jóindulatát mielőbb elnyerje és tőle mentől több előnyt szerezzen. Az első irányzat a törvényességet tartotta szem előtt és az érzelmekre épített, a második a célszerűséget. Mindkét irányzatnak voltak hívei a bánsági Sváb Nemzeti Tanácsban. Azok, akik régebben magyar hazafiaknak számítottak, Muth, Blaskovits és híveik, a Bleyer-féle irányzattal rokonszenveztek, azok pedig, akik már 1907-ben az úgynevezett Német Néppárt hívei lettek és a háború előtt a németországi Alldeutscher Verband irányítása szerint működtek, Brandsch álláspontjához közeledtek. Az első irányzat eleinte az egész nagy tömeg bizalmával rendelkezett, a második a szászoktól nyert irányítást és támogatást.

Az a körülmény, hogy már 1918 decemberében Magyarországgal az érintkezés lehetősége megszakadt, erősíteni kezdte a második irányzatot, amelynek élére Röser János került.

1918. december 8-án a szerb megszálló csapatok engedélyével Muth és Blaskovits hívei nagyszabású népgyűlést tartottak, amely egyhangúlag elfogadta a Muth által szerkesztett ama kiáltványt, amely a svábok nemzeti, kulturális és gazdasági célkitűzéseit tartalmazta és amelynek kétségtelenül hatása volt az 1919. évi VI. számú magyar néptörvény megalkotására, akik a nemzetiségi kérdéseket gyökeresen megoldani, a nemzetiségek részére kultúraautonómiát biztosítani igyekeztek.

Ennek a törvénynek sürgős megalkotását Muthék is sürgették, ennek érdekében járt Muth emlékiratával Budapesten Hollinger Péter. Valószínűleg ezért is, Temesváron a másik csoport részéről heves támadás indult Muth és társai ellen. Ennek a csoportnak tagjai, Orendi-Homenau, Kopony, Möller a szász érdekcsoporthoz tartoztak. Vagy kizárólag, vagy részben szász intézmények anyagi eszközeivel rendelkeztek (Raiffeisen, Agricola, Hermannstätter Sparkassa).

Azt a harcot, amely a két sváb csoport között keletkezett és mindig élesebbé vált, hatásosan ecsetelik Muth Gáspárnak a „Schwäbische Volkspresse“ 1919 május 21, 22, 23. és 24-én kelt számaiban írt cikkei, amelyekben többek között ezeket olvashatjuk:

„A radikális mozgalomnak és annak harci szervének (Deutsche Wacht) vezetői szászok (Orendi, Kopony, Möller), a többiek vagy kizárólag, vagy részben szász pénzügyintézeteknél vagy vállalatoknál (Raiffeisen, Agricola, Hermannstätter Sparkassa) elhelyezetten tartoznak ehhez az érdekkörhöz. Az új harci-szerv pénzügyi megalapozása szász pénzzel történt. (Röser az Agricolában üzlettársa Brandschnak.) A szászok hiába igyekeztek bennünket, svábokat, a román orientáció számára megnyerni. Szász módszer: szidni a 48-asokat, a sváb papokat és tanítókat, hogy Romániához csatoljanak mentől több svábot.“

„A Temesvár-józsefvárosi német-sváb klub (Orendi-klub) sváb mulatságot rendezett, ahol sok valcer, léndler és négyes után a jelenlevők egy része csárdást is kívánt. Néhány pángermán rendező, a vendégek kínos meglepetésére ez ellen hangosan, lármásan óvást emelt. A mulatság színhelye a birodalmi színekkel (fekete arany-vörös) volt feldíszítve, a sváb színeket (zöld-fehér) tüntető mód mellőzték. Már a következő nap elterjedt a klub-rendezők kihívó magatartásának híre és nemcsak a magyarok, hanem különösen német körökben izgatottan tárgyalták az eseményeket. Bennünket saját embereink vontak felelősségre, vajjon szolidárisak vagyunk-e az ilyen eljárással? Vajjon ez-e az alaphangja az új sváb mozgalomnak?

Nemsokára ezután a hirdetőoszlopokon plakátok jelentek meg, amelyeknek gyűlölködő, kihívó hangja a magyarok ellen, még jobban felizgatta a kedélyeket.

Azután életreihívták a „Deutsche Wacht“-ot. Ennek hasábjain naponta bizonyítékot szolgáltatnak nekünk arról, hogy milyen türelmetlen, sértő hangon kezeltetnek a magyar rokonszenv és annak „buta kreatúrái“. Ez az eljárás, ez az ízléstelen hang, ezek a tiszteltlenségek nekünk csak árthatnak, de semmi esetre sem használhatnak. Ezeket mi a leghatározottabban visszautasítjuk és elítéljük. Ez lehet szász vagy porosz modor, de semmi esetre sem sváb. Ezekből támadtak köztünk az egyenlenségek. Mi, svábok, kétszáz év óta ebben a hazában a magyarsággal megosztottunk örömet és bánatot, — és most, amikor ez a szerencsétlen nemzet szétmarcangolva lent fekszik, most, most legyen részünk abban a szegényletes, csúnya szerepben, hogy éppen mi, mint ahogy bizonyos urak a mi zászlónk alatt cselekszik, naponta belerúgunk a haldokló oroszánba?“

Amikor Muth ezeket a sorokat írta, Magyarországon Kun Béla véres uralma tombolt.

Ugyanazon lapszámából arról értesülünk, hogy a „Deutsche Wacht“ érdekcsoportja több mint egy millió koronáért megvásárolta a Temesvár-józsefvárosi Horgony-palotát, valamint 190.000 koronáért a Horgony-kávéházat, amelyből német sör-

csarnokot készít. A radikális németeknek tehát valóban bőven akadt pénzük, futott belőle a magyarelles propagandára is...

De folytassuk idézeteinket Muth cikkeiből:

„Amíg a szászok a magyarországi német blokkot nem hagyták el, addig egység volt köztünk. Amikor a szászok Románia mellett megnyilatkoztak, megkezdődött a tervszerű, rendszeres aknamunka a Sváb Tanács egysége ellen. Brandsch Rudolf, szász vezető, többször megkísérelte, hogy a svábokat is belevigye a Románia mellett való állásfoglalásra. Kísérletei meghiúsultak a Sváb Tanácsnak az integritás kérdésében tanusított egyértelmű, kitartó állásfoglalásán. Brandsch azonban ebbe nem nyugodott bele. Neki itt Temesváron is megvoltak szász testvérei, akik politikailag iskolázottak és szívósabb természetűek. Ezek az urak most megkezdték a kulisszák mögött, majd a zoldasztalnál, nem sokára pedig a nyilvánosság előtt is az egyenetlenkedést. Igen jól tudták, hogy az integritás kérdését csak úgy tudják aláásní, ha először magyargyűlöletre hangoznak, azután pedig az „El Magyarországtól!“ jelszót hirdetik. Egyszerre nem volt nekik elég német a „Schwäbische Volkspresse“. Pénzüik volt és hirtelen előállott a „Deutsche Wacht“ című sajtóórgánom és vele együtt a kíméletlen harc a magyarság és a sorok között az anyaország ellen is.“

„A radikális irányzat, szász irányzat, Allddeutsch színezettel. A sváb befolyás mindenestre a legkisebb benne.“

„Mi a különbség köztünk és a radikálisok között?”

Röviden összefoglalva: Mi egyetértést akarunk más nemzetekkel, ők harcot akarnak, legalábbis a magyarokkal. Mi egységet akarunk magunk között, ők azt hirdetik, hogy az egység csak gyengefejúeknek való. Mi békés sváb otthon akarunk a saját országunkban, nekik „Deutschland über Alles“ kell. Az ország, amelyben mi élünk és meghalunk, nekünk a hazánk, nekik csupán csak települési terület. Mi magunk akarjuk a mi sváb nemzeti sajátosságainkat ápolni, ők Nagynémetországba szerelmesek. Mi tiszta svábok vagyunk, ők szász Allddeutschok. Mi sváb eszközökkel alapítottuk meg a Schwäbische Volkspresse-t,⁴ ők szász segítséggel a Deutsche Wacht-ot.

Ezekből az idézetekből látható, hogy a harc ugyancsak kiélesedett a magyar-barát, mérsékelt svábok és a magyartgyűlölő radikálisok között. És ez nemcsak Temesváron, de a Bánság más részein is így volt.

Először lugosi és karánsebesi kis hetilapocskák⁵ kezdték a támadásokat Muthék ellen, amelyekről a „Temesvári Hirlap“ 1919. március 20-án megjelent száma, nyilván Muth sugalmazására, aki annakidején e lap egyik alapítója volt, a következőket írta:

„Lugosi és karánsebesi kis német hetilapocskák az utóbbi időben hasábjaik közt rendszeresen helyeznek el rejtett aknákat a Bánáti Sváb Nemzeti Ta-

⁴ Steiner Ferenc v. képviselő harminc évfolyamot betöltött lapja, a „Süd-ungarische Reform“ 1919. február 17-től jelent meg „Schwäbische Volkspresse“ címen. Kezdetben zárjelben régi nevét is használta. Ez a lap hatalmas erejű orgánuma lett a sváb nemzeti törekvéseknek. Később címét „Banater Deutsche Zeitung“-ra változtatta és e név alatt ma is a legtekintélyesebb bánági német lap.

⁵ Főleg az Anwender Henrik szerkesztésében megjelenő „Lugoscher Zeitung.“

nács ellen. Önként felvetődik a kérdés: milyen okokra vezethető ez vissza? Nem lehet a Bánáti Nemzeti Tanácsot azzal vádolni, hogy nem képviselné a svábság autonóm jogait, hiszen a délvidéki svábságnak december 8 án megtartott nemzetgyűlésén hozott manifestuma, amelyet a Bánsági Nemzeti Tanács javaslatára fogadtak el, képezte a német autonómiáról szóló néptörvény alapját.

A lugosi és karánsebesi lapocskák aknamunkájának bizonyára más ok van, mégpedig nagyon kézenfekvő oka. Mindenki tudja, hiszen a lapok is megírták, hogy az elmúlt hetekben Temesvárott járt Brandsch Rudolf, a szász agitátor. Nem nehéz megfelelni arra a kérdésre, hogy Brandsch miért járt itt. A Sváb Nemzeti Tanácsal érintkezést keresett, nyilvánvalóan azért, hogy annak kebelében Románia érdekében propagandát csináljon. Ez a kísérlet azonban nem sikerült, mert a Sváb Nemzeti Tanács a történet után Brandschot nem fogadta. Brandsch a temesvári kudarc után járt Lugoson és Karánsebesen is és ott talált kapcsolatot egy egy hetilappal. Ugyanakkor Karánsebesen új német-nyelvű hetilap indult meg, amely a román propagandát harangozta be vezető helyen.

A helyzet világos: Brandsch úr a Bánságban is megindította a Románia érdekében való propagandát. Nagyon csodálatos, hogy egy helybeli nagy német lap (Temesvarer Zeitung) átvette a Lugoscher Zeitung egyik ilyen rejtett aknát tartalmazó cikkét. Ezeknek a cikkeknek az a céljuk, hogy a sváb-németet a maga határozott és következetes álláspontjában és vezetői iránti bizalmában megíngassák. Ezek a cikkek a magyarság és a svábság közötti hagyományos testvéri egyetértést akarják megbolygatni. Temesváron is észlelünk Brandsch féle kísérleteket. Az illető egyének, akik nem svábok, hanem szászok, ismeretesek és a Sváb Nemzeti Tanács csak azért nem leplezi le őket, mert várni akar: Vajjon meddig terjed még bátorságuk alávaló munkájuk folytatásában. Ezek az emberek azt hirdetik, hogy a németeknek és sváboknak bárki mással is inkább kell együtt-menniök, mint a magyarokkal. Hamarosan be fog azonban következni lelepleztetésük és bizonyos, hogy a dolgokat mindenkor józanul megítélő svábság undorral fog tőlük elfordulni.“

Természetszerűen a németek között dúló küzdelem a magyarokat igen közelről érdekelte, hiszen — amint az előadottakból látjuk — ennek fő oka az volt: milyen viszonyban maradjanak velük.

Érthető, hogy a magyarok rokonszenve a Muth vezetése alatt állók felé fordult, és mint a többségben lévő svábok vezérért, szívesen követte Muthot olyan megnyilatkozásainál, amelyek közös érzelmeknek vagy elhatározásoknak kifejezői voltak. Így például: amikor március közepén a megszállt francia csapatok parancsnokát, a magyar-barát Farret tábornokot Lugosra helyezték át és a város polgársága nevében őt Muth búcsúztatta, szívesen álltak mögéje olyan magyar tekintélyek is, mint amilyenek Sólyom Andor dr. táblai elnök, Virág Béla dr. törvényszéki elnök, Kvassay Gyula járásbírósi vezető táblabíró, Szócs Zoltán állampénztári tanácsos, György Vilmos postaigazgató, Szabolcska Mihály ref. esperes, Kisfaludy Kálmán dr. ügyvédi kamarai elnök voltak.

Szívesen támogatták a magyarok a svábok kultúrmozdulásait és teljes megértéssel voltak iskolai igényeik iránt is. Ellenben igaz fájdalommal és tehetetlen dühvel álltak azon

tények és megnyilatkozások előtt, amelyeknek hangos kürtölője a „Deutsche Wacht“ volt.⁶

Párizsban 1919. február 8-án ült össze az a szakértői bizottság, amely hivatva volt, hogy a békekonferencia részére javaslatot készítsen a jugoszláv-román határra vonatkozólag. Természetesen úgy a jugoszláv, mint a román delegáció elkövetett mindent, hogy a bizottság az egész Bánságot neki ítélje, mindenik tiltakozott a megosztás ellen. Brătianu Ionel miniszterelnök február 22-én indokolta meg álláspontját és beszédét e szavakkal fejezte be: „Vagy nekünk adjátok az egész Bánságot, vagy húzzátok meg a határvonalat Románia részvétele nélkül! Mentől rosszabb lesz a határvonal, annál jobb. A történelem nekem fog igazat adni.“

Természetes, hogy a román kormány álláspontjának alátámasztására szívesen vette volna a Bánság népeinek kedvező megnyilatkozásait, elsősorban a svábokét. Ezek közül a Brandsch által irányítottak készen állottak erre, közülök néhányan, ismeretlen, de sejtett pénzforrások igénybevételével Párizsba is utaztak, de senki elé nem juthattak, viszont a Sváb Nemzeti Tanács, amint láttuk, kitarzott a magyar integritás mellett.

Minthogy Párizsban a végleges döntés csak május közepére volt várható, a hó elején, francia, angol és amerikai lap tudósítók érkeztek Temesvárra, akiket különösen Muth állásfoglalása érdekelt.

Kérdéseket adtak fel neki, amelyekre Muth pontosan megfelelt. Íme a kérdések és a reájuk adott feleletek:

1. Abban az esetben, ha a sváboknak szabad rendelkezési jog adatnék, hogy szabadon választhatnak Magyarországra, Szerbia és Románia között, mi lenne a svábság álláspontja?

⁶ Hogy az e köré csoportosultak miként viselkedtek, arra igen jellemzőket olvashatunk Geml József polgármesternek már többször idézett Emlékirataiban. „Április 25-ikén este 6 óraker bejelentés nélkül hozzám jött a Banater Deutsch-Schwäbische Klub-nak körülbelöl száz tagú küldöttsége és átadott egy memorandumot, melyben követeli a német iskolák felállítását, a színháznak hat hónapra való átengedését és a német nyelvű beadványok ilyen nyelven való elintézését. Jellemző, hogy a küldöttség este 6 óraker bejelentés nélkül toppant be és hogy annak vezetője, Möller Károly, volt es. és kir. ezredes, akit csak látásból ismerem, sztentori hangon olvasta a memorandumot, különösen hangsúlyozva a „követelés“ szót. Minthogy az ilyen követelés vagy kívánság csak temesvári német polgárokat érdekelhet, feljegyzem, hogy a küldöttség, a szerbeknek német főispánja által idecsődített Allddeutschokból és volt osztrák-magyar katonatisztekéből állott, akik antiszemita jellegüket is mindjárt akkor kifejezésre juttatták olykép, hogy amikor a memorandum felolvasása után körülnézve a gyülekezeten és ebben egyetlen régibb temesvári polgárt nem láttam és ennek kifejezést is adtam, kórusban is felkiáltottak: azért nem ismerem őket, „weil wir keine Juden sind.“ Ezen durva sértés ellenére megnyugtattam a küldöttséget és kijelentettem, hogy a németek legmelegebb szószólója leszek. Megállapodtunk, hogy a magyarokkal való tárgyalás és a részletek megbeszélése végett tíz tagú bizottságot fognak kijelölni.“

Felelet: Ha életképes, nem bolsevik Magyarország létesül, úgy Magyarországunk akarunk maradni, a hatodik számú magyar néptörvényben lefektetett autonómiánk megtartása mellett. (Wenn ein Lebensfähiges, nicht Bolschewistisches Ungarn erhalten wird, so wollen wir bei Ungarn verbleiben, nebst Beibehaltung unserer im VI. Ungarischen Volksgesetze Verbrieften Autonomie.)

2. Ha ez a lehetőség nem állana fenn, mi ebben az esetben a svábok álláspontja?

Felelet: Ebben az esetben népünk kifejezett kívánsága az, hogy a Bácskából és a Bánságból önálló, semleges köztársaság létesíttessék, a svájcihoz hasonló, az itt vegyesen lakó négy nemzet teljes egyenjogúságával.

3. Ha azonban ezt sem ajánlják fel?

Felelet: Akkor népünk a területi kérdésnek olyan megoldását kívánja, hogy a sváb nemzet egészen együttmaradjon. Ha például úgy döntenének, hogy a Bácska, Torontál vagy egy jelentékeny része Torontálnak és Temes megye déli része Jugoszláviához csatoltatik, úgy ez már a svábság kétharmad része feletti döntést jelenti, ez esetben azt kívánjuk, hogy mindannyian Jugoszláviához csatoltassunk.

4. Feltéve, hogy a Bácskát tekintetbe nem veszik és a Bánságnak mint egységes területnek megvolna az örendelkezési joga, hogy Románia és Szerbia között válasszon, mi volna ez esetben a svábok álláspontja?

Felelet: Bácskát az ő 200.000 svábjával figyelmen kívül hagyni megítélsem szerint nem lehet. Mi a bácskai svábokkal népi, gazdasági és kulturális egységet alkotunk. Ha azonban ezt a szempontot sem vennék tekintetbe, úgy a vélemények mindenesetre megoszlanának és ezért össze kellene hívunk a sváb nemzetgyűlést, hogy állást foglalhasson és dönthessen. Egy bizonyos: mi a Bánságot vagy legalábbis annak azon részét, amely a Lippa-Orsovai vízválasztóig nyúlik, mint egységes területet együtt akarjuk tartani és ezt a területet en bloc vagy Jugoszláviához, vagy Romániához kellene csatolni. Véleményem szerint nálunk sváboknál ez esetben is irányadó volna az a kívánság, hogy bácskai, esetleg baranyai és szerémségi testvéreinkkel egyesítve maradhassunk.

Egyébként arra kérjük az urakat is, szíveskedjenek odahatni, — amit már ismételtén kértünk — adassék lehetőség népünknek, hogy megbízottja útján a békekonferencia előtt megvilágíthassa álláspontját. Meg vagyok győződve, hogy minden alternatívára így minden tekintetben megfelelő választ adhatnánk.

Muth Gáspárnak ezt a nyilatkozatát a „Schwäbische Volkspresse“ 1919. május 3-i száma közölte, a magyar lapoknak a cenzura a közlést nem engedte meg.

A német-magyar viszony további fejlődésére és a két német csoport egymás-gyűlöletének felfokozására hatással volt az aradi magyar ellenkormány megalakulása is. Ebben a bánságiak közül Fülöpp Béla dr. udvari tanácsos, közlekedésügyi miniszter, Pálóssy Dénes temesvári kereskedelmi iskolai tanár, közellátási miniszter, Tubán Tibor piarista tanár, Korossy György volt főispán és Gemeinhardt Márton műépítész államtitkárok lettek.

A mérsékelt svábok örömmel fogadták az aradi ellenkormány megalakulását, a „Schwäbische Volkspresse“ részletesen közölte az aradi kormány kiáltványát és Fülöpp Béla nyilatkozatát. Ellenben a „Deutsche Wacht“ elégedetlenkedett és kifogásolta Hemmen János dr. szerepeltetését, mint nemzeti-ségi miniszterét, mert nem eléggé német.

A két lap között így ismét megindult a szócsata, most már az aradi kormány miatt is. A „Schwäbische Volkspresse“ hasábjain megint olvasható volt arról a különbségről, amely a pángermánokat a sváboktól elválasztja.

Május 23-án Párizsban a külügyminiszterek tanácsa elfogadta a kiküldött bizottság javaslatát a jugoszláv-román határ megvonásáról. Már ezt megelőzőleg május 18-án román katonaság szállta meg Aradot, Krassó-Szörény megye köz-igazgatását pedig De Tournadre francia tábornok május 28-án a románoknak adta át. Ámbár a nagyhatalmak végleges döntéséről megbízható hírek csak július folyamán érkeztek a Bánságba, az említett jelenségekből és a Bánságnak Jugoszláviához csatolása érdekében június 8-án megtartott szerb népgyűlés gyenge sikeréből Muth és társai már sejthették, hogy a Bánságot ketté osztották és Temesvár Romániához kerül.

Érthető, hogy ez a fordulat helyzetüket meggyengítette azokkal a svábokkal szemben, akik Brandsch pártfogoltjai voltak és itt a magyar rokonszenv megsemmisítésére készségesen vállalkoztak. Nem csoda, hogy ezután az integritás elvének hangsúlyozása a „Schwäbische Volkspresse“-ben is elhalált, majd elnémult, az iskolák átadásának kérdéseiben pedig ez is fokozott türelmetlenséget mutatott és nemsokára szemrehányásokkal illette a magyar sajtót, néha indokoltan is, de gyakran inkább felfokozódott idegességből.

„A Temesvári Hírlap“ július 3-i számában közölte, hogy a városi tanács a kereskedelmi iskola internátusának vezetésével Fall Endre dr.-t bízta meg Donawell János igazgató helyett, mert az utóbbi kezelése alatt az utolsó két évben 100.000 korona deficitje támadt ez intézménynek. 4-én megírta, hogy Donawell ellen fegyelmi eljárás indult, mert a magukat magyaroknak valló tanulókat a kereskedelmi iskolába németeknek írta be, amit Donawell nem is tagadott és a kihallgatott tanárok is igazoltak. Ezek a cikkek alkalmat szolgáltattak a „Schwäbische Volkspresse“-nek is, hogy védelembe vegye Donawellt és Fall Endrét magyar sovínisztának és svábfalónak minősítse, és így a sváb-magyar barátságon ő is rést ejtsen. Igaz, — bizonyára tekintettel a nagy sváb tömegekben még mindig élő magyar rokonszenvre — hozzáfűzte: „Meggyőződésünk, hogy azok a magyarok, akik nyitott szemmel nézik a dolgokat, nem helyeselnék ilyen támadásokat, amelyek nagyon könnyen a tradicionális egyetértést magyarok és svábok között veszélyeztetik, nem hisszük, hogy ezeknek mindegy legyen, milyen viszonyban élnek majd a svábok a magyar testvérekkel“; de azért a sorokból kiolvasható volt, hogy ez a testvériség már terhes is lehet.

Augusztus 10-én nagy román népgyűlést tartottak Temesváron annak érdekében, hogy az egész Bánság osztatlanul a román korona alá jusson. Ugyane napon a „Német Ház“-ban

több száz, a radikális párthoz tartozó bánági német gyűlést tartott, amely ugyancsak állást foglalt az oszthatatlan Bánágnak Romániához való csatolása mellett.

„A Bánági svábok képviselői által Temesváron 1919. augusztus 10-én megtartott nagygyűlés egyhangúan a következő határozatot hozta:

1. Az összes bánági svábok nevében kijelentjük, hogy minden bánági nemzet jólétét csak az oszthatatlan, egységes Bánágtól reméljük. A megosztott Bánág, amelynek nem volnának természetes határai, minden itt élő nép számára gazdasági romlást jelentene, örök gyűlölködés és állandó elégedetlenség kiindulópontja lenne és zavarná a biztosított békét. Ennélfogva mi a Bánág oszthatatlanságát kívánjuk.

2. Minthogy Temesvárt, a Bánág életének gazdasági és társadalmi központját, Romániához csatolták és Ófelsége, Románia királya felségjogait kiterjesztette a Bánágra, miután mi a gyulafehérvári határozatokban biztosítékot látunk arra, hogy jövő államunkban népi jellegüket szabadon fejleszthetjük, anyanyelvünket szabadon használhatjuk, s mindkettő — a népjelleg és az anyanyelv — politikai, kulturális, gazdasági és társadalmi téren szabadon és korlátozás nélkül fejlődhet és ezáltal nemzeti jövőnket biztosíthatja, kívánjuk, hogy az egész Bánág egységesen és oszthatatlanul Nagyrománia királyságához csatoltassék.

3. Ez a határozat a békekonferenciával közlendő“.

E népgyűlés után a „Deutsche Wacht“ megállapította, hogy „mindenki, aki a németiség élet-halál harcának ez akciója és szervezetei ellen izgat, néparulónak bélyegzendő és az állam ellenségének nyilvánítandó.“

Erről a gyűlésről írt a „Schwäbische Volkspresse“ vezércikke is „Unser Standpunkt“ címmel. De ezt a cikket a román cenzura törölte és így a gyűlésről a lap csak a meghozott határozat szövegét közölhette és az aláírók nevét. Ugyane számban hírt adott a budapesti Friedrich-kormány megalakulásáról is, azzal, hogy ebben Bleyer Jakab dr. egyetemi tanár nemzetiségi miniszter lett.

Az augusztus 10-én meghozott sváb határozatot 12-én küldöttség vitte el Nagyszebenbe a Kormányzótanácshoz, amelynek azt egy Anton Antal nevű földműves a következő szavak kíséretében adta át:

„Mint a bánági német nép képviselői jelentünk meg itt, hogy közöljük Önökkel népünk egyhangú csatlakozását Nagyromániához. Becsületes szívvel tettük ezt, mivel a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozataiból látjuk, hogy az új államhatalomban nemzetileg szabad nép lehetünk. Hogy mindaddig nem voltunk az és Magyarország nem magyar nemzetiségei mennyire szenvedtek e miatt, a románok bizonyára saját testükön tapasztalhatták. Ők tudják, hová kell vezetnie a kisebbségek ilyen megerősökölésének. Az olyan szabad sváb nép, amely nemzeti szabadságát élvez, mindig hű és hálás határőr lesz. Bennünket azért küldtek ide, hogy a mértékadó körökkel azon kérdésekről is tárgyaljunk, amelyeknek kedvező elintézése segíthetne abban, hogy a sváb nép a román állam támasza legyen. Engedjék meg, hogy előadhassuk és átnyújthassuk Temesvárott augusztus 10-én hozott határozatunkat.

Magas Kormányzótanács! Kérjük, méltóztassék népünkkel szemben szíves jóakarattal viseltetni, meg vagyunk győződve arról, hogy minden öntudatos

svábnak a románokkal való régi barátsága, a közös haza javára a jövőben is gyümölcsöket fog hozni. Éljen Nagyrománia!”

A radikális német csoport, nyilvánvalóan a bánági svábság általános hangulatának hatása alatt, hangoztatni kezdte, hogy ő is kizárólag sváb politikát folytat és tiltakozott az ellen, hogy Alldeutsch-nak minősíttessék. Egy a „Deutsche Wacht“-ban augusztus 8-án megjelent vezércikk hangoztatta, hogy az ellenpárt ezzel a gyanúsítással a románság előtt akarja a radikálisokat befeketíteni, hiszen a Németországgal, vagy Ausztriával való összeköttetés esztelen utópia, ilyen fantasztikus játékba egyetlen sváb, vagy német sem menne bele, ellenben nem hajlandók a másik tábornak a pánmagyar, az Allungarisch mozgalomban követni.

A két sváb csoport küzdelme tehát az államhatalom változás után is tovább folyt. A „Deutsche Wacht“ minden magyar megmozdulást és ezekben a svábság részvételét irredentának minősített és a svábságot állandóan óvta, hogy a magyarokkal bármilyen közösséget vállaljon, vagy a magyar reménykedésben osztozzék. Így augusztus 23-i számában „Bolondok Háza“ címmel vezércikkben gúnyosan ír a bánági magyarok hisztériájáról, amibe sok svábot is belerántottak, akik egymást bolondítják, különböző hírekkel, például, hogy legkésőbb két héten belül a románok kivonulnak és a Bánág újra Magyarországé lesz.

„Meg kellene rendülnünk a tragikumtól, mely ma a magyar lelket rázza, ha nem lennének a mi néptársaink is ennek körébe vonva. Ugyanis a sváb értelmiségben is akadnak férfiak, akik áldozatul esnek a bánági betegségnek, vagy olyanok, akik oly okokból, amelyeket most még nem akarunk a nyilvánosság elé hozni, a tömegekbe beoltani szeretnék ezt a betegséget. Ezek az emberek bűncselekményt követnek el, egyebek közt ők a bűnösök azért is, hogy itt-ott egy jegyző, vagy más köztisztviselő vonakodik az esküt letenni és így egyszersmindenkorra elveszti kenyerét. Ők a bűnösök, hogy a sváb parasztok értéken alul igyekezzenek elvesztegetni gabonájukat, mert az urak elhitették velük, hogy a románok pár napon belül kivonulnak, és mindent magukkal visznek. Az ő lelkiismeretüket terheli, hogy a tanítóóság már régen nem találta meg a visszatérést saját népéhez és a kétségben tartott szülők gyermekeiket olyan nyelven taníttatják, amely nekik holnap már semmit sem használ.“

A „Deutsche Wacht“-nak támadásra adott okot az a körülmény is, hogy augusztus 15-én Glattfelder Gyula megyéspüspök a Temesvár—erzsébetvárosi templom felszentelése alkalmából a magyar szentbeszéd után első ízben németül is szólt a hívekhez. A „Deutsche Wacht“ szerint a németek a püspök magyar beszédjét tiszteletteljesen végighallgatták, ellenben amikor németül kezdett beszélni, „számos jelenlévő tüntető módon és zajosan felállt és kiment, úgy, hogy a püspök kénytelen volt beszédjét többször félbeszakítani. Érdekes, hogy városunk polgármestere Geml József is ebben az időpontban

hagyta el a templomot, de a német prédikáció után visszatért.“

Szent István napjának fényes külsőségek mellett lefolyt miséjéről a „Deutsche Wacht“ nem emlékezett meg, ellenben megelőzően közölte Cosma prefektus rendelkezését, amely szerint Szent István napja többé nem kötelező nemzeti, hanem csak egyházi ünnep.

Rövidesen a „Deutsche Wacht“ köré csoportosultak kellemetlen helyzetbe jutottak, a közhivatalokba történt román kinevezések miatt, mert ezek oly helyekre is megtörténtek, amelyeket méltán a svábok maguknak igényelhettek. E tények hatása alatt a „Deutsche Wacht“ következőképen foglalt állást:

„Bizonyos körök a német táborban rossz hangulatot igyekeznek támasztani azzal, hogy jelentőségteljes nevetéssel utálnak az állami iskolák elrománosítására, román tisztviselők kinevezésére és hasonlókra. De ilyen rendszabályok által semmiesetre sem befolyásolható a német mozgalom“.

Augusztus 21-én a következőket írta:

„Felvilágosításokért ostromolnak bennünket, a német kerületekben az utóbbi napokban történt román tisztviselők kinevezése ügyében. Azt hisszük, erre azt felelhetjük, hogy ezek a kinevezések csupán ideiglenes természetűek, hiszen a gyulafehérvári határozatok elismerik a svábok jogát, hogy saját fiaik által igazgattassanak, és a nagyszabeni Kormányzótanács ezt a felfogást többször kifejezetten megerősítette. A német-sváb néppárt ebben az irányban lépéseket is tett.“

Miután augusztus 22-én a „Schwäbische Volkspresse“ leközölte az új magyar miniszterium nyilatkozatát, kiemelve, hogy annak nemzetiségi minisztere Bleyer Jakab egyetemi tanár, a magyarországi német mozgalom vezéregyénisége lett, továbbá, hogy a magyar hivatalos lap német nyelven is közölte az új kormány kiáltványát; másnap pedig vastag-betűs cikkben figyelmeztette olvasóit, hogy a Brandsch-Röser csoport vezetése alatt álló német-sváb néptanács „Volksrat“ nem azonos a Muth Gáspár vezetése alatt álló sváb nemzeti tanácsal „Schwabensrat“; erre a „Deutsche Wacht“ a következőkben felelt:

„Csak gyengeelműek tételezhetik fel, hogy Nagyrománia megszervezett németségének valami köze volna a dr. Muth-féle asztaltársasághoz, amely mostanáig minden ellen harcolt, ami német és azt hiszi, hogy a svábokat továbbra is megtarthatja a magyar örületben...“

Az úgynevezett sváb nemzeti tanács már régen feloszlott. Egyes urak titokban összejönnek ugyan, hogy vezetőjük szónoki tehetségét megcsodálják, de az egész dolog csak játék. Elvárjuk a román kormány képviselőjétől, hogy véget vet ennek a káros helyzetnek, amely itt sváb köpenyeg alatt magyar célokat szolgál. Végül mégsem lehet eltérni, hogy egy ember nagyravágása miatt egy népen ragadjon az irredenta törekvések gyanúja“.

A két német tábor között fennálló ellentét nyomatékosan

kifejezésre jutott a német-sváb néptanácsnak Temesváron 1919. augusztus 31-én megtartott ülésén is, amelyen elfogadták Nagyrománia „németjeinek“ — helyesebben a Brandsch-pártnak — választási programját és új pártvezetőséget választottak. Hasonlóképpen a szeptember 7-én a „Nagyromániai Németek“ (vagyis szintén csak Brandsch híveinek) Temesváron megtartott gyűlésén, ahol Brandsch többek között a következőket mondta:

„Emlékezzünk csak vissza a régi uralom sötét napjaira, amikor bujkálva és titokban kellett összejönnünk, hogy népünk ügyeit megbeszélhessük. Micsoda fordulat a sors akaratóból!“

Ugyanekkor Brandsch hívei Lenau-ünnepet rendeztek. A mérsékelt németek állásfoglalását a „Schwäbische Volksprese“ magatartása mutatja. Csak pár sort írt a Lenau-ünnepéről, ezekben megjegyezte, hogy az ünnepélyen sem temesvári, sem más bánási sváb dalárda részt nem vett. Erre a „Deutsche Wacht“ gúnyosan felelt, megemlítve, hogy egy lugosi és egy karánsebesi dalárda jelen volt, de persze nem az „Isten áldd meg a magyart“ és a „Hazádnak rendületlenül“-t énekelték.

A „Deutsche Wacht“ kívánsága rövidesen teljesült. A román hatóságok 1919. szeptember 19-én Muth Gáspárt, Blaskovits Ferencet, Striegl Józsefet és Saljo Keresztélyt, a „Schwäbische Volksprese“ igazgatóját letartóztatták és a fogarasi várba szállították.

A radikális németek úgy érezték, hogy most már ők a helyzet urai és lázas tevékenységbe fogtak, hogy a közelgő választásokon, amelyeken úgy a magyarság, mint a mérsékelt svábság passzivitást tanúsított, képviselői és szenátori mandátumokhoz jussanak, ezeket román-barátságuk fejében el is várták.

Hogy azonban a néphangulat mennyire nem állott mögöttük, kitűnik Jahn Fülöp párttitkár beszámolójából a Temesvár—józsefvárosi német-sváb klub szeptember 24-i ülésén, ahol arról panaszkodott, hogy „Perjámoson az intelligencia lidércnyomás gyanánt nehezedik a parasztságra, amely már mozgolódik és csak az értelmiségtől való respektusa tartja vissza attól, hogy egészen a német táborba jöjjön.“

A „Deutsche Wacht“ vezércikkben sürgette a katolikus papság és általában a kat. egyház elnémetesítését. Beller Hans párttitkár a magyar történelmi nevekről elnevezett utcák német történelmi nevekkal való kicserélését kívánta. A „Deutsche Wacht“ szept. 28-i számában gúnyos örömmel tudatta, hogy a „Morgen“ című lapot újra betiltották, mert Kossuth Lajos közelebb állt hozzá, mint Nagyrománia. Minthogy azonban Kossuth már rég halott, ellenben Nagyrománia örvendetes

módon él, most a „Morgen“ követte Kossuthot az árnyékvilágba.

A „Deutsche Wacht“ köré csoportosultak az első elismerést a román kormány részéről szeptember 28-án kapták, amikor Branisce Valér, a Kormányzótanács közoktatási reszortfőnöke Korodi-Lutz államtitkár kíséretében a temesvári Városházán ünnepélyes külsőségek közt Kausch Mihály dr. osztálytanácsostól, mint a bánági német iskolaügyek hivatalos megbízottjától német nyelven kivette az esküt. Ugyanezen nap ez a lap felháborodva azon, hogy Neugeboren Emil, a „Siebenbürgisch Deutsche Tagblatt“-ban elismerő cikket írt Muth Gáspárról, őt is megtámadja és Muthot a sváb törekvések ellenségének tünteti fel. De Brandsch is megfelelt Neugeborennek a „Deutsche Tagespost“ szeptember 24-i számában. Ebben a cikkében tükröződik vissza legtökéletesebben felfogása a bánági svábok hivatott vezéreiről, Muthról, Blaskovitsről és társaikról:

„A német falusi nép a Bánságban mindig német meggyőződésű és érzésű volt, a nélkül, hogy olyan szervevel rendelkezett volna, amely ezt a nyilvánosság előtt kifejezésre juttatta volna. Ezen semmiféle magyarosítás sem tudott változtatni. Kivételek ritkán fordultak elő. E nemzeti érzület és a nemzeti életakarat teljes tudatára a tömeg a forradalom napjaiban ébredt és ez mindenképpel abban a törekvésben nyilatkozott meg, hogy népi alapon összetömörüljön és a népiskolákat német intézetekké változtassa át.

Az ilyen jellegű néptől szigorúan el kell választani a német városi lakosság legnagyobb részét és a népből kiemelkedett intelligens osztályt. Amíg ennek egy kisebbsége a népiséghez minden tekintetben hű maradt és tevékeny részt vett a magyarországi német néppárt alapítása által megszervezett német mozgalomban, addig nagy többsége ezzel a népiséggel szemben vagy egészen közömbösen állott, vagy — ami elsősorban összes szóvivőire áll — külsőleg és belsőleg a magyarsághoz tért, miközben egyidejűleg tervszerűen és tudatosan megkísérelte a hazafiságnak a lojális nép előtt gyanútlan köpenyege alatt a nép megmagyarosítását és kíméletlenül leküzdött minden nemzeti megmozdulást.

A forradalom egy csapással megváltoztatta az egész helyzetet. A magyarok és vezetőik hirtelen elvesztették lábuk alatt a talajt. Az öntudatos nemzetiek szervezkedni kezdtek. A magyarok vezetői számára csak az a választás maradt, hogy félreállnak, és ezzel harc nélkül kiüritik a terepet a nemzeti mozgalom számára, vagy kísérletet tesznek, hogy megváltoztatott taktikával a megrendült befolyást újra helyre állítsák. A vezetők közül a legtöbben az utóbbi mellett döntöttek. Számukra csak a körül forog a kérdés, mikép tarthatják meg a jövő számára Magyarországnak és a magyarságnak a sváb népet? Maguknak erre így felelnek: ezt csak úgy tudjuk, ha befolyásunkat a népre megőrizzük vagy ezt újra megszerezzük. A mai nemzeti áramlat mellett és a magyarság összeomlása után, ez csak úgy lehetséges, ha német programmal lépünk a nép elé, amely lehetőleg radikálisabb, mint a nemzetieké. A mostani idő úgyis csak átmeneti korszak és a régebbi viszonyok visszatérése esetén könnyű dolog lesz, ismét a régi vizekre evezni...

A forradalom óta ezért látjuk a Bánságban az érdekes színjátékot, hogy a legvadabb magyarosítók hirtelen, egy éjszaka alatt radikális svábok lettek, sváb nemzeti újságcikkeket írnak és messzemenő programot adnak. A nemzetiektől

alapított sváb tanácsban hamarosan többséget nyernek, sajtójukban ellentétet állítanak fel a svábság és a németiség között, izgatnak a szászok ellen, különösen azoknak Romániához való csatlakozása óta. A Bleyer—Brandsch viszályban rokonszenvük Bleyer felé hajlik, de mégsem mernek nyíltan állást foglalni, mivel Bleyernek a népben nincsen elegendő híve és ezért egyelőre semlegesnek jelentik ki magukat. A Bánságnak a szerbek által történt megszállása után elvesztik politikai tájékozódásukat. Pesttől mindjobban leszakadva, ideoda hajladoznak. Csupán a románok elleni izgatásukban maradnak egyformák és lenyomtatják a jugoszláv sajtóiroda minden hazugságát. Egyidőben, amikor Pesten jugoszláv szimpátiákkal kétszínűsködtek, úgy látszott, mintha ők is jugoszláv orientációt vennének fel. Ezért utazzák be a falvakat, azután egy önálló Bánságról regélnek és azon fáradoznak, hogy magasabb francia tiszteket nyerjenek meg e gondolatnak. Mikor a szegedi „kormány“ csúfos születése állt elő, ők ezzel bandliznak össze. Mindebből látni lehet, hogy minden mélyebb politikai belátás híján engednek pillanatnyi ötleteknek és csak egy vonatkozásban maradnak egyformák: semmiben sem vesznek részt, ami a magyar érdekek ellen irányul.

A radikálisok vezetése német utat követ; a „mérsékelték“ vezetői ellenben azért akarják szervezni a népet, hogy adott pillanatban ismét idegen érdekeknek szállíthassák.

Dehát kik is az úgynevezett „mérsékelték“ vezetői? Mindenekelőtt az, aki a bánsági svábok gonosz szelleme, a hirhedt Blaskovits kanonok, aki egykor hozzánk, szászokhoz jött, a nemzeti érzelmű németet mímelte, hogy mezőgazdasági szervezetünket tőlünk jobban elshesse, azután hazament, megalapította a „Délmagyarországi Földműves Egyesületet“ és természetesen hozzá bankot is, hogy pénzt és hatalmat kaphasson magyarosító munkájához. Ilyen vezető Muth Gáspár dr. ügyvéd is. Egy renegát, a legrosszabb fajtájú magyar sovíniszta, aki nyilvánosan szégyenkezett német származása miatt, most azonban német vezetőnek lenni merészkedik. Neki köszönhetjük, hogy 1910-ben Kremling Lajos dr. Lovrinban egy politikai szélhámós, Baross ellenében a választáson elbukott. Végül vezető egy Striegl József nevű tanár, aki mint egy magyarosító intézet vezetője Szegeden sváb ifjakat vert el, ha németül mertek beszélni, aki Németországba utazott, hogy ott a közvéleménynek a magyar nemzetiségi viszonyokról hazudjon. Ezek Neugeboren új „mérsékeltjeinek“ a vezetői.

A „Tagespost“ szeptember 27-i számában Brandsch még hevesebben ostorozza a fogarasi várba internált sváb vezetőket, akiket magyar és jugoszláv propagandával vádol. Cikkét így fejezte be: „Ilyen vezetőknek a hidegretétele nemcsak nemzeti, hanem államérvédelem is“.

Részletesebben ismertettük a bánsági németiség két csoportjának viszályát, egyrészt, mert a magyar közélet ezt tüzetesen alig ismeri, másrészt mert reávilágít azokra az okokra, amelyek egyik következménye lett a bánsági németiség kiszakadása a magyar társadalomból.

A Brandsch által „magyarónok“-nak nevezettek sem maradhattak meg ebben a társadalomban. Amikor Fogarásról hazakerültek a vezérek, nekik is kerülniök kellett mindent, ami látszatát adhatta, hogy ők a jövőben a magyarokkal együtt haladni igyekezzenek. És amikor az iskolák benépesítése érdekében ők is a nevelésmunka alapjára állottak és a magyar érzelmű német szülőktől az államhatalom igénybevételével ők is megkövetelték, hogy gyermekeiket a német tannyelvű isko-

lába irassák és mindent elkövettek, hogy ezeknek ellenkező akarata ne érvényesülhessen, amikor ők is részesei lettek annak a lelki kényszerítésnek, amely a teljesen elmagyarosodott szatmári svábok visszánémetesítése érdekében megindult, — már a magyar társadalom is olyan fájó érzésekkel nézett e „magyarónok“ felé, amelyek következménye csak a teljes szétválás lehetett.

Azért még sokáig maradtak a svábok közül is sokan a magyar kultúra támogatói és a magyar társadalom szívesen látott tagjai, mint ahogy még ma is vannak, de ezek már csak egyesek, a svábságnak, mint egésznek, leválása a magyar társadalomról, már régen beteljesedett.

D) Zsidó kiválások.

Magyarországnak az a része, amely a Bánságból Romániához került, az országnak egyik, zsidók által legkevésbé lakott része volt. Amíg országos átlagban a zsidók a lakosság 5%-át tették, addig a Bánságban arányszámuk 1.6%.

Azon a területen, amely a Bánságból Romániához jutott, az 1910. évi magyar népszámlálás 15.570 izraelita vallását írt össze.¹

Amint ismeretes, a magyar népszámlálás csak az anyanyelvet és a vallást vette számba, a nemzetiségi vagy faji hovátartozandóságot nem kutatta. Ezzel szemben az 1920. évi első román népszámlálás a zsidókat külön nemzetiségűeknek minősítette és mint ilyeneket iratta össze, ellenben a felekezethoz való tartozásra vonatkozólag adatokat nem gyűjtött.

Az 1920. évi román népszámlálás ugyanazon a területen, amelyen az 1910. évi magyar 15.570 izraelita vallását talált, 13.949 zsidó nemzetiségűt számolt.

¹ A Románia és Jugoszlávia között megvont határ Krassó-Szörény megyének egy kis csücskét és Temes megyének déli részét Jugoszláviához csatolta, ellenben Torontálból egy jelentékeny részt juttatott Romániának. Krassó-Szörény megye jámi járásából Jám, Krassószombat és Udvarszállás került át Jugoszláviába és ezekben összesen 13 izraelita, Temes megyéből az egész fehértemplomi járás és ebben 41, az egész keveváraljai járás és ebben 101, a verseci járásból 14 község és ebben 12 zsidó jutott Jugoszláviába és végül Versec t.j.v.-ban 743. Ezeket levonva a Krassó-Szörény megyében és Temes megyében talált összesen 14.529 zsidóból e két vármegye megmaradt területén 13.413 zsidó élt.

A Romániához csatolt Bánságba került Torontál vármegyéből a bánlaki járásból 5 község 20 zsidóval, a csenei járásból 9 község 56-tal, a módosi járásból 10 község 129-cel, a nagyikindai járásból 2 község 8-cal, a nagyszentmiklósi járásból 11 község 619-cel, a párdányi járásból 11 község 82-vel, a perjámosi járásból 1 község 99 mal és a zombolyai járásból 4 község 34-gyel.

Vagyis, ha a Torontál vármegyéből átkapcsolt részen talált 1.041 zsidót hozzáadjuk a Krassó-Szörény és Temes vármegyékben találtakhoz, úgy megállapíthatjuk, hogy a Bánságnak Romániához került részén az 1910. magyar népszámlálás szerint 15.570 zsidó élt.

Alig képzelhető el, hogy egy évtized alatt a zsidók lélekszáma 1.621-el fogyott. Ennek a különbözetnek magyarázatát abban találhatjuk, hogy különösen a városokban az asszimilált zsidók hevesen tiltakoztak az ellen, hogy őket zsidó nemzetűeknek minősítsék és az összeíró közegek több esetben ennek a tiltakozásnak helyt adtak, sok esetben azonban ragaszkodtak a kapott utasításhoz² és a tiltakozások ellenére is az izraelita vallásúakat zsidó nemzetűeknek írták be.

Annak ellenére, hogy — amint jeleztük — a Bánság lakosságának csak 1.6%-át tette a zsidóság, gazdasági, kulturális és politikai jelentősége igen nagy volt az államhatalom-változás idején is. Természetes következménye ez gazdagságának és annak, hogy igen nagy része a városokban élt. (11.848 lélek.)³

Gazdasági erejét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy főleg a városokban a legtöbb adófizetők túlnyomó többségben zsidók voltak.⁴ De például Krassó-Szörény vármegye harminc legtöbb adófizetője közül is tizenegy volt a zsidó.

Ami ingatlan vagyonukat illeti, ez főleg házbirtokokból

² Ennek az utasításnak szövegét Metes kolozsmegyei prefektus 1920 november 21-én kiadott rendeletéből ismerjük, amelynek 5. pontja így hangzott: „Tudomásunkra jutott, hogy különösen a zsidók nemzetiségi kérdésében izgatás folyik, amely a multban hamisan és mesterségesen csak mint hitfelekezet véte-tett figyelembe. Szem előtt tartva azonban, hogy a békeszerződés és az államtitkár úr fentemlített rendelete szerint a zsidók nemzetiségi kisebbséget alkotnak, valamennyi Mózes-vallásúnak (orthodox, neolog stb.) zsidó nemzetiségűnek kell jelentkeznie, nehogy a jelen rendelet 3-ik és 4-ik pontjában megírt büntetések alá essék“.

³ Az 1920. évi népszámlálás Temesvárott 8.296, Lugoson 1.774, Karánsebesen 460, Resicabányán 419, Nagyszentmiklóson 400, Lippán 333 és Orsován 163 zsidó nemzetűt írt össze.

⁴ A „Temesvarer Presse“ 1920. februárjában folytatásokban közölte Temesvár leggazdagabb embereinek, továbbá a háborúban legtöbb nyereséget elérteknek névsorát, az 1918. évi adókievetések alapján. Egy millió koronán felüli adóalap után a következők adóztak:

Név	jövedelmi adója	Vagyonadója
Brück Salamon	170.000 K	5.420 K
Klein Dávid	95.000 „	24.000 „
Schwarcz József	30.600 „	4.220 „
Friedmann Manó	30.420 „	„
Patek Lajos	30.000 „	4.720 „
Brauch Rudolf	22.800 „	2.720 „
Brauch Miksa	22.800 „	2.720 „
buziási Eisenstädter R.	20.700 „	7.510 „
Rónai János	18.876 „	2.920 „
Berán Ignác	18.300 „	1.860 „
Bródy Lajos	14.100 „	3.070 „
özv. Dénes Sándorné	14.100 „	3.070 „
Löffler Béla	12.000 „	3.120 „
Löffler Adolf	11.875 „	3.120 „
Baruch Izsó	10.080 „	3.120 „
Weisz Lajos	8.800 „	3.120 „

állott. Temesvárott például a házaknak több mint egyharmada zsidók tulajdonában volt és van.⁵

De nemcsak ingatlan vagyonuk, hanem elsősorban az iparban, kereskedelemben és a hiteléletben elfoglalt helyük biztosította nagy gazdasági hatalmukat, alapozta meg kulturális lehetőségeiket és politikai befolyásukat.

Stoicanescu professzor megállapítása szerint az imperiumváltás után tizennyolc esztendővel a nagyvállalatok 74%-a, a középipari üzemek 73.86%-a volt zsidó kézben, a nagykereskedői cégek közül 60.55%, a kiskereskedelmi cégek közül 52.32%, volt a zsidó.

Kétségtelen, hogy ha az államhatalomváltás idejéről adatokkal rendelkezünk, ezek a Stoicanescu által felsoroltaktól lényeges eltérést nem mutatnának.

Hogy a politikai életben mennyire szerepet kértek és kaptak a forradalom napjaiban épügy, mintahogy azelőtt is, azt legjobban jellemzi, hogy az 1918. november 1-én Lugoson megalakult Magyar Nemzeti Tanács tizenöt tagja közül hét volt a zsidó.⁶

Havas Aladár	jövedelmi adója	6.000 K	Vagyonadója	3.320 K
dr. Róna Ignác	„	5.480 „	„	2.510 „
Kimmel Sándor	„	5.420 „	„	5.740 „
lovag Bersuder Lajosné	„	2.920 „	„	6.520 „

A legtöbb hadinyereség adót az 1917. évi kivetés alapján a következők fizették: Klein Dávid 808.480 K, Schwarcz József 186.400 K, Patek Lajos 181.000 K, Friedmann Manó 181.000 K, Baruch Rudolf 122.846 K, buziási Eisenstädter Richárd 109.981 K, Deutsch Izsó 81.313 K, Brück Salamon 76.412 K, Scherter Ottó 68.459 K, Bródy Lajos 59.371 K, Brück Vilmos 57.758 K, Friedmann Ferenc (Sternberg) 57.448 K, Löffler Adolf 57.578 K, Löffler Béle 55.598 K, Goldberger Móric 55.096 K, Babcsányi Ferenc 43.884 K, Baruch Izsó 42.879 K, Jauner Olga (Weisz D. M.) 44.395 K. — A felsoroltak közül négyen nem zsidók.

⁵ A „Revista Institutului Social Banat-Crișana“ című folyóirat 1937. évi első számában Stoicanescu C. professzor igen érdekes tanulmányt írt Temesvár gazdasági helyzetéről és nemzetiségi kérdéseiről. E tanulmány szerint — amelynek számadatait és bírálatát a „Magyar Kisebbség“ 1937. április elsejei számában Páll György dr. bemutatta — Temesvár város földszinti házai közül 1.774 (20.17%), egyemeletes házaiból 314 (43.72%), kétemeletes házaiból 130 (44.25%), háromemeletes házaiból 20 (39.22%) és négyemeletes házaiból 4 (36.37%) van zsidó kézben, amelyek közül az uralomváltás óta 523 földszintes, 136 egyemeletes, 32 kétemeletes és 8 három, vagy négyemeletes került tulajdonukba.

⁶ Amikor 1919. januárjában Temesvárott a kereskedők szabadszervezetüket megalkották, a szervező-bizottság tagjai a következők voltak: Auspitz Adolf, Babcsányi Ferenc, Baruch Dániel, Csasznek Nándor dr., Csendes Lipót, Deixner József, Dénes D. H., Dornhelm Jenő, Färber Miksa, Fenyő József, Fischer Árpád, Forgács Mátyás, Grosz A. Andor, Grünwald Márton, Guttmann Henrik, Havas Marcell, Holländer Miksa, Kabos Ármin, Kerschek Gyula, Klein Bernát, Klein Vilmos dr., Kovács István, Krayér Elemér, Légrády István, Neumann Alfréd, Pausz Róbert dr., Prohászka Ede, Reich Alfréd, Rotbart Jakab, Sebestyén Béla, Sternlicht Ernő, Tornóczy Lajos és Ungár Ármin.

Az előadottak érthetővé teszik, hogy az államhatalom-változás után a bánsági keresztény magyarság a maga gyengeségének és anyagi eszközei hiányának tudatában, egy pillanatra sem gondolt arra, hogy a zsidósággal szemben megváltoztassa azt a szabadelvű felfogását, amely addig áthatotta. Elhárította magától az antiszemiták csábításait és hatástalanok maradtak reá azok a vádaskodások is, amelyek a határon túlról érkeztek. Ezzel szemben, amint Magyarországon megszűnt a kommunizmus, a Bánságban pedig a román államhatalom berendezkedett, a zsidóságnak egyrésze, különösen a fiatalabbak, a bánsági magyarságot is mintegy felelőssé tették azokért a kilengésekért, amelyek a magyar tömegek elkeseredésének folyamányaként és egyeseknek időlegesen megfélemlítő bosszúvágyából eredtek.

H Szabolcs

A zsidóságnak ez a része, azok közül került ki, akik Temesvárott a ~~románok~~ által megtartott első népszámlálás alkalmából, 1918. december 21-én már nemzetileg zsidóknak vallották magukat. (Számuk ekkor 2.175 volt, a 7.646 izraelita közül.)

Temesvárott 1910 óta létezett cionista egyesület, melynek Vermes Ernő kalapgyári igazgató volt az elnöke. Az egyesület időnként zsidó kulturális előadásokat rendezett és gyűjtéseket eszközölt a Palesztina-mozgalom számára, magyar szempontból azonban nem sok vizet zavart. Tagjainak jórésze magyarnak vallotta magát, akik tevékeny részt vettek a magyar kulturális megmozdulásokban is, sőt vezető tagjai voltak különböző magyar politikai pártoknak.⁷

A háború alatt egyik temesvári barakkórházban katonai szolgálatot teljesített Marmorek Sándor dr. bécsi származású osztrák állampolgár, párizsi egyetemi tanár, lelkes cionista, aki a háború alatt is fenntarthatta összeköttetését a semleges államok (Hollandia, Svájc) cionistáival és az ő révükön tájékozott volt a világeseményekről és a várható fejleményekről. Tőle értesültek a temesvári cionisták Anglia Palesztina-politikájáról, hogy t. i. kötelezettséget vállalt a zsidó nemzeti otthon megteremtésére Palesztinában. Marmorek működése következményeként Temesváron a cionista mozgalom élénk lendületet vett.

Amikor 1918. október 31-én az ismertetett tiszti gyűlésen a

⁷ 1918 október 31-én a magyar katonatanács tiszti vezetőségéből hat tag közül három zsidó volt, köztük Dohány Gyula dr. hadbíró százados, újvidéki ügyvéd, a cionista mozgalom egyik harcosa. Az 1918 november 19-én tartott gyűlésen, amely Szabolcska Mihály elnöklete alatt folyt le, a magyar nemzeti tanács választmányában számos tekintélyes zsidó polgár között helyet foglalt Vértes Adolf dr. ügyvéd is, a zsidó nemzeti szövetség későbbi elnöke. A radikális párt vezetősége 1918 novemberében: Jakobi Kálmán dr. elnök, Schossberger Sándor dr., Várneky Géza, Rosenthal Mór dr., Vass Béla dr., Gábor Dezső dr., aki szintén cionista vezető. A radikális párt vezetőségének csak egy keresztény tagja volt.

katonatisztek nemzetiségek szerint csoportosultak, zsidó tiszti csoport is alakult, amelyben résztvettek a magyarul nem beszélő osztrák zsidó tisztek is és ez a csoport 1918. november 12-re a temesvári Vigadóba gyűlést hívott össze, amely jóváhagyta az október 31-i szervezkedést és megválasztotta a nemzeti zsidó szervezet bánsági vezetését.⁸ A gyűlésen Vermes Ernő elnök azt a kérdést intézte a zsidóság bizonyos köreihez: tulajdonképen miért zsidók ők, mikor nemzeti vonatkozásban mint „Hurrá-magyarok“ viselkednek, vallási vonatkozásban azonban alig tudják a zsidó vallás egyetlen tételét. Dohány Gyula dr. cionista alapon kívánta megoldani a zsidókérdést. Vele szemben Roth Ottó dr. kormánybiztos helytelenítette a zsidó nacionalizmust és az internacionalizmusban látta az egyetlen kivezető utat. Gábor Dezső dr. városi moziigazgató hangsúlyozta, hogy a szocializmus nem zárja ki a cionizmust. Fischer József dr. csáki t. b. vármegyei főorvos megemlítette, hogy 18 éves koráig csak magyarul tudott, az igaz magyar ideáljait tette magáévá, egészen magyarul érzett és gondolkozott. De nemsokára tapasztalnia kellett, hogy csendesesen és hangosan odamondják neki: coki zsidó! A magyar zsidó lavírozó politikája esődöt mondott és a zsidóságnak meg kell legyen a bátorsága, hogy zsidó népek tekintse magát egyenlő jogokkal és kötelességekkel. Jordán Viktor dr. volt budapesti kórházi orvos Roth-tal polemizált, majd Dohány Gyula javaslatára a gyűlés üdvözölte a Magyar Nemzeti Tanácsot azon törekvésében, hogy több világosságot és több szabadságot terjesszen és felhívta Magyarországi zsidóit, hogy mint egyenrangú nép ismertesse el magát a többi nép között. A békekonferenciára is képviselőket kértek. A gyűlésen körülbelül négyszázan vettek részt és ez a megmozdulás volt a Bánságban kiinduló pontja a mind erőteljesebbé váló zsidó nemzeti mozgalomnak.

A magyar kultúrájú zsidóság többsége az első években még idegenkedve állott szembe ezzel a mozgalommal, amelyet inkább érzelmi, romantikus elképzelésnek tekintett, mint komoly politikai és társadalmi tényezőnek. Az átmenetnek ez éveiben azonban (1918—1920) a bánsági magyarnyelvű zsidóság akár magyarnak vallotta magát, akár nemzeti alapon álló zsidónak, akár pedig, — ami a leggyakoribb eset volt — tartózkodott a nyílt színvallástól, határozottan magyarbarát magatartást tanúsított és szívesen juttatott kenyérhez sok arra rászoruló, hivatalát vesztő stb. intellektuelt. Különösen Szana Zsigmond vállalatánál kapott elhelyezkedést sok ilyen magyar.

A temesvári „Zsidó Nemzeti Szövetség“ egyik kiadványában Gábor Dezső dr. („A magyarországi zsidókérdés új

⁸ Vermes Ernő, Dohány Gyula, Gábor Dezső voltak a legismertebbek.

mégvilágításban⁴⁾ 1919. februárjában a zsidó nemzeti eszme és a magyarság viszonyáról ezeket írta:

„Azoknak az aggodalma sem indokolt, akik hazafiasságból nem akarnak a zsidóságról, mint nemzetiségről hallani, mert e nemzetiségi mozgalomtól a magyarság érdekeit féltik, mert azt hiszik, hogy a zsidóságnak, mint nemzetiségnek szervezkedése a magyarságot gyengíti. Ezek nem tagadják a zsidó nemzetiséget, de félnék attól, hogy árt a magyar érdekeknek, ha a külföld megtudja, hogy a magyarság kimutatott számában zsidó is van.

Naívság feltételezni, hogy a békekonferencián ne tudnák, hogy 11 millió magyar között zsidó is van. A magyarság között szereplő zsidóság tehát nem használható a magyar érdekeknek. Ellenben igenis használható a zsidóság, ha nemzetiségként szervezkedik. Ha ugyanis a zsidóság, mint nemzetiség tesz vallomást a magyar érdekek mellett és követeli a területi integritást és a magyar impériumot a zsidó nemzetiség érdekében, úgy ennek lenne súlya.

A zsidó nacionalizmus nem jelent elszakadást és nem érinti a zsidóság hazafiasságát, ellenkezőleg egyedül ad módot a zsidóságnak arra, hogy magyar hazájának használhasson. Még ha egyes területek elszakadnának is Magyarországtól, vagy nemzetiségi autonómiát kapnának, akkor is csak a nemzetiségként szereplő magyar nyelvű zsidóság lehet e vidékeken a magyarság támasza, míg a nemzetiségként nem szereplő zsidóságot hamar tótnak, romának, szerbnek asszimilálná a nemzetiségek természetes pressziója.

A zsidó nacionalizmus ment minden irredentizmustól, nincsenek hatalmi aspirációi, az országnak a nemzetiségi állammá alakuló Magyarországnak keretén belül kívánja a zsidóság politikai szerepének biztosítását és így jól megfér egymás mellett a magyar és zsidó hazafias érzés⁵⁾.

Ilyen volt a lelki beállítottsága a magyar kultúrájú bánásági zsidóság cionista részének abban az időben, amikor Magyarországon a Károlyi-féle népköztársaság létezett, Temesváron pedig szerb és francia megszállás. A román államhatalom berendezkedése után azonban már lényeges eltolódás mutatkozott a zsidó nemzeti mozgalomban.

A vezetés a Kolozsvárott székelő erdélyi zsidó nemzeti mozgalom irányítói kezébe került, akik közül Fischer Tivadar 1920. januárjában⁶⁾ így nyilatkozott a Kolozsvárott megjelenő „Patria“-ban:

„Mi zsidók, a külügyi kérdésekben semlegesek vagyunk, de meghajlunk a békekonferencia határozatai előtt. Meg vagyunk győződve, hogy Erdélyt Romániához csatolják. Az új hazának hű polgárai akarunk lenni. A múltban a magyarokkal szoros kulturális és politikai kapcsolatban álltunk és nem lehetünk máról-holnapra az ő ellenségeik. Az is igaz azonban, hogy a Magyarországon követett zsidóellenes politika folytán a mi kölcsönös kapcsolataink jelentős változást szenvedtek. Mi nem azonosítjuk magunkat az erdélyi magyarok ellenállási politikájával és ismétlem: semlegesek vagyunk. A legrövidebb időn belül azonban mi is tevékenykedni fogunk politikai téren“.

1919 szeptemberében Branisce Valér közoktatási reszortfőnök engedélyezte a temesvári zsidó liceum létesítését a következő feltételek mellett:

⁴⁾ „Schwäbische Volkspresse“, 1920. január 21.

1. Teljesen magukévá teszik a román állami tantervet. 2. A román nyelvet egyelőre kötelező tantárgyként tanítják, mégpedig az első két osztályban heti 4, a többi osztályban heti 3 órában. 3. Csak olyan tanerőket alkalmaznak, akik idevalók, hogy később ne legyen kellemetlenség, ha a demarkációs vonalon túlról származó tanerők nem maradhatnak itt. Tökéletesen biztosítják a tanerők anyagi helyzetét.

Ami a tannyelvet illeti — mondotta Branisce — természetes, hogy Önök törekedni fognak saját nemzeti nyelvüket mint olyant bevezetni. Ez azonban egyelőre lehetetlen, azért megengedjük, hogy a tannyelv egyelőre magyar legyen, azonban azzal a feltétellel, hogy évről-évre, amíg saját nemzeti nyelvüket nem használhatják, a román nyelvet, amelyet mint kötelező tantárgyat amúgy is tanítani kell, intenzívebben használják, mert nem akarjuk, hogy a jövőben egy nem az államhoz tartozó nyelvet propagáljanak.^{10, 11}

1919. folyamán Temesvárott számos zsidó kultúrestély tett tanúságot a zsidó nemzeti mozgalom fejlődő erejéről. A helybeli magyar nyelvű napilapok állandóan, de általában elég hidegen kezelték a cionista mozgalmat, a német nemzeti lapok azonban — úgy a „Schwäbische Volkspresse“, mint a „Deutsche Wacht“, majd ennek utóda a „Banater Tagblatt“ — állandó rokonszenvvel írtak a cionistákról és melegen helyeselték, hogy a zsidóság nemzeti alapon szervezkedik és így nem idegen köpenyeg alatt keres érvényesülést.

1920. március 25-én Winkler Áron mérnök Jaffából átutazván Temesváron, a „Bánsági Zsidó Nemzeti Szövetség“ felkérésére előadást tartott Palesztina politikai, közgazdasági és kulturális viszonyairól. Ennek hatása alatt az érdeklődés a cionizmus iránt egyre nőtt, ami azonban rövidesen ellenhatást váltott ki. A „Temesvári Hirlap“ a kolozsvári „Új Világ“ nyomán 1920. április 16-án a következőket írta:

„Áramlat indult meg újabban a zsidóság körében, mégpedig szeparatiztikus áramlat. A zsidóság egy része, akik egészen a legutóbbi napokig magyaroknak vallották magukat, most az események hatása alatt egy „nemzeti“ akcióba tömörültek és elvetve az eddigi jelszavakat, zsidóknak, külön önálló nemzetiségnek tekintik magukat, mely minden közösséget megtagad a magyarság ügyével. Úgy érzik, hogy mint önállóan szereplő nemzet inkább megtalálják érdekeik megvalósítását a mai helyzetben. Van ebben a hirtelen újjáébredt nemzeti önbizalomban valami alkalmoszerű íz, ami kissé diszkreditálja ezt az akciót. Most, amikor az elszakított magyarság a változott viszonyok között a legnagyobb nehézségek között keresi a maga nemzeti céljait, legszűkebb megélhetési módjait, talán még sem alkalmas az idő arra“ (A cikk folytatását a cenzura törölte.)

¹⁰ A temesvári Zsidó Nemzeti Szövetség 1919 szeptember 28-i jegyzőkönyvéből.

¹¹ A temesvári zsidó liceum azonnal megnyílt nyolc osztállyal, továbbá egyfelső kereskedelmi iskola és egy négy osztályos leánygimnázium. Ez intézetek fenntartására a temesvári zsidóság kezdetben évi két és félmillió lejt, később kb. évi négy millió lejt áldozott. A magyar tanítási nyelv 1923. nyarával végleg megszűnt, azóta román ez intézetek tannyelve.

A bánási cionista zsidóság kiegészülve Arad kiküldötteivel, 1920. november 14-én tartotta meg nagyszabású értekezletét, hogy tanúságot tegyen zsidó nemzeti öntudatáról és hogy kiépítse szervezetét. Ezen Molnár Gyula dr. indítványára kimondták, hogy a Bánáság nemzeti alapon álló zsidósága Románia összes zsidóságával egynek érzi magát és együttesen mint zsidó nemzeti kisebbség kíván a román állam politikai életében résztvenni, a békekonferencia által biztosított kisebbségi jogokat kívánva a zsidóság részére is.

Ez az értekezlet táviratban üdvözölte a Párizsban élő Marmorek professzort és a bukaresti, valamint kolozsvári cionista szervezetet, majd a „Hatikva“ eléneklésével zárult.

Ez az értekezlet volt első öntudatos megszervezett nyilatkoztatása annak, hogy a magyarul beszélő zsidóság egy jelentékeny része immár elszakadt a magyarságtól a Bánáságban is.

1920. november 18-án megindult Temesváron Vermes Ernő szerkesztésében az „Uj Kor — Neue Zeit“ című kétnyelvű cionista hetilap, amely harcot hirdetett „a fajgyilkos, népetölő, kultúrértékeket eltipró asszimiláció“ ellen és ezen most már diestelenül letűnt kor helyébe akar egy új kort létesíteni, „amelynek zsidósága népiségében, nemzeti voltában, vértanúságtól megszentelt negyven évszázadjában gyökerezik, amely Tarquin előtt nem cseréli meg arcát, hanem büszkén kiáltja: ivri onochi — zsidó vagyok!“¹²

1920. végén a magyarnyelvű bánási zsidóság jelentékeny részének útja már nem a magyar irány felé haladt...

E) Állásvesztések. Repatriálások.

A bánási magyar társadalom összetételére, belső erejére igen káros befolyást gyakorolt az államhatalomváltás következtében a magyar köztisztviselők és egyéb közalkalmazottak nagyrészének állásvesztése.

Az 1919—1920. években, majd később is, a magyar közalkalmazottak jelentékeny része helyét átadni kényszerült, mert az új államhatalom által időelőtt követelt hűségesküt a békeszerződések aláírása előtt megtagadta. Ezek legtöbbször mint kiutasított, egy másik része, mint önként távozó hagyta el a Bánáságot.

A magyar középosztály e legöntudatosabb részének „repatriálás“ név alatt ismeretes elköltözése, pótolhatlan vesztesége a Bánáság magyarságának, aminek káros hatásai még ma is érezhetők.

A csak átmeneti jellegű szerb és francia megszállás alatt, csupán szórványosan fordultak elő tisztviselői felfüg-

¹² „Ujkor“ — „Neue Zeit“ 1920. évi első száma.

gesztések, áthelyezések és új kinevezések, véglegesen ekkor egy közalkalmazott sem vesztette el állását és így közalkalmazotti minőségéből származó jogait. A szerb-francia megszállás alatt álló területen a budapesti magyar kormány kinevezési joga az egész idő alatt változatlanul érvényesült. A Budapest-ről érkező kinevezéseket, áthelyezéseket és előléptetéseket — utóbbiak rendkívül nagy számban voltak — teljes egészükben érvényesítették, e beligazgatási kérdésekbe a megszállók nem szóltak bele. Megelégedtek azzal, hogy néhány fontosabb közhivatal (rendőrség, pénzügyigazgatóság, posta) főnökévé saját emberüket tették meg. Így Temesvárott 1919. február 20-a után, amikor Roth Ottó kormánybiztost és a Károlyi-kormány által kinevezett két főispánt, Jakobi Kálmánt és Tőkés Istvánt állásaikból a szerbek elmozdították, helyükbe a szerb Filipon Márton dr. alibunári ügyvéd és Heegn Reinhold, a pángermán verseci mérnök került, kiknek működése 1919. július végéig tartott. Beé Ferenc temesvári rendőrkapitány helyére az alatta szolgáló szerb nemzetiségű Zsivánovits Mihály dr. tb. főkapitány került. A temesvári pénzügyigazgatóság élére a cseh származású Pelikán Lipót pénzügyi tanácsos jutott, aki a magyar időkben lelkes magyar volt és a katolikus mozgalmak egyik vezetője.

Pelikán Lipót kísérletezett először Temesvárott a hűségeskü követelésével a szerbek javára. Csakhogy a pénzügyigazgatóság tisztviselői egyhangúan megtagadták ezt és Mesterházi Nagy Gyula állampénztári főtisztviselő kezdeményezésére Pelikán felszólítására a magyar Himnusz eléneklésével feleltek. E tisztviselők könnyen dacolhattak a szerb államhatalom képviselőjének követelésével, hiszen Róth Ottó kormánybiztos intézkedése folytán, 1919. tavaszán egy évi teljes fizetésüket előre megkapták. A szerbek 1919. március elején állásától felfüggesztették Mály István pénzügyigazgatót és helyettesét, Köves Andort, akik Magyarországra távoztak.

Lényegesen megváltozott a köztisztviselői kar helyzete, midőn a véglegesen berendezkedő román államhatalom állott elő a hűségeskü letételének követelésével. Ekkor már a magyar köztisztviselők és családjuk léte, mindennapi kenyere forgott kockán. Keserves vergődések, töprengések, izgatott tanácskozások, vádaskodások közepette döntöttek a tisztviselők: ki így, ki amúgy.

A nagy vergődés először Krassó-Szörény megyében folyt, ahol de Tournadre tábornok 1919. május 26-án átiratban értesítette Issekutz Aurél alispán-kormánybiztost, hogy Dobrin György dr. lugosi román ügyvédet a vármegye prefektusává kinevezték.¹

Két-három nap mulva a beiktatásukkor nyilvánosságra

¹ Lásd: „A román államhatalom berendezkedése“ című fejezetet.

kerültek az új kinevezések is. Ezekből látható volt, hogy az összes vezető állásokba románok kerültek, tehát a régi főtisztviselők semmi esetre sem maradhatnak meg eredeti beosztásukban. A magyar tisztviselők hangulatát erősen befolyásolta az az incidens is, amely három vármegyei tisztviselő² és egy román tiszt között történt összetűzés következtében esett meg. A kaszárnyába hurcoltatott tisztviselők ott összeverten, arcukon sebekkel és számtalan véraláfutással kerültek a francia parancsnok elé, aki a tisztviselőket tizenöt napra elzárásra ítélte, amelyet azonban a franciák laktanyájában töltöttek, a román tisztet áthelyezték.

A tisztviselőket leginkább az eskü szövegének kérdése izgatta. Nagyon sokan voltak, akik semmiféle szövegre nem akartak esküt tenni. Issekutz alispánnal történt megbeszélés után Jakabffy Elemér a tisztviselőket meggyőzni igyekezett arról, hogyha olyszerű eskü kívántatnék, amely csupán hivatali eskü jellegével bír és csak a román uralom tényleges tartamára érvényes, helyesebb, ha ezt minden tisztviselő leteszi és ezáltal egész gazdasági létét megmenti.³

A hivatali főnökök ez ügyben értekezletet tartottak s bár voltak közöttük olyanok, akik egyszerűen az eskü megtagadását kívánták, az értekezlet úgy döntött, hogy Issekutz alispán és Vojnich Guidó törvényszéki elnök közbenjárását kéri a prefektusnál olyan szöveg kieszközlésére, amely csak hivatali eskü jellegével bír, de nem hűségeskü. Egyben ígéretet kívántak áthelyezhetetlenségük és illetményeik biztosítása tekintetében. Közben a vasutasok és postások azt az üzenetet kapták Temesvárról: ne tegyenek esküt.

Az alispán és a törvényszéki elnök eljártak Dobrin prefektusnál, aki kijelentette, hogy a hűség szó az eskü szövegéből ki nem hagyható, de ennek ellenére ő az esküt csak adminisztratív eskünek tekinti, viszont nem titkolta, hogy áthelyezéseket szándékozik eszközölni. Aki azonban nem hajlandó új állását elfoglalni, annak joga lesz nyugdíjaztatását kérni és jelenlegi természetbeni lakását augusztus 1-ig használni. Aki nem tesz esküt, azonnal elhurcolkodni köteles. A fizetés tekintetében irányadó az 1918. október 18. előtti járandóság, újabb előlépéseket nem ismernek el. Június 1-én már csak az kap fizetést, aki az esküt letette.

Kovács Zoltán pénzügyi főtanácsos a közalkalmazottak szövetségének elnöke vezetésével tisztviselő-küldöttség jelentette be a prefektusnak, hogy esküt tenni nem hajlandók, de fogadalmat letenni készek. Ennek ellenére június elsején a

² Sipos tb. főjegyző, Jäger tb. fősolgabíró és Kunst solgabíró.

³ Lásd részletesen az egész anyagot: Jakabffy Elemér dr.: „A magyar államhatalom végnapjai Krassó-Szörény megyében“, a „Krassó-Szörényi Lapok“ 1923. évfolyamában.

tisztviselők egyrésze letette az esküt, ezek fizetést is kaptak, a többiek nem. Még mielőtt az összes tisztviselők eskütételére került volna sor, felkérésükre Issekutz alispán Szegedre ment, hogy a Károlyi Gyula vezetése alatt álló nemzeti kormánytól utasítást kérjen és lehetőleg pénzt hozzon.

A lugosi tisztviselők emékiratára, amelyet Issekutz, Vojnich és Kovács írtak alá, a prefektustól június 10-én írásbeli válasz érkezett, amely szerint a román állam az eskü letételéhez feltétlenül ragaszkodik, de azt csak a végleges békekötésig tartja kötelezőnek. A tisztviselők azon értekezletén, amelyen ezt az írást felolvasták, Issekutz Aurél bemutatta a szegedi magyar kormány hozzá intézett leiratát is, amely a következőket tartalmazta:

„Magyar belügyminiszter. 28/1919. B. N. szám.

Nagyságos Issekutz Aurél úrnak, Krassó-Szörény vármegye alispánja. Most Szeged.

A krassó-szörényvármegyei tisztviselők beadványára és szóbeli jelentésére válaszolva értesítem Nagyságodat, hogy miután nincsen jelenleg módunkban a tisztviselők elhelyezéséről és ellátásáról gondoskodni, a kormány szabadkezet enged a vármegye tisztviselőinek a románok által, sok esetben kényszereszközökkel is megkívtánt hűségeskü letételét, vagy megtagadását illetőleg, mert a kormánynak álláspontja az, hogy a kényszerrel kivett eskü amúgy sem birhat kötelező erővel; továbbá arról is, hogy a kényszer vagy a magánkörülmények nyomása alatt a románok kezébe letett hűség- vagy hivatali eskü a megváltozandó viszonyokban sem lesz a tisztviselők hátrányára. Szeged, 1919. június hó 7-én. Károlyi s. k. belügymin.“

A hivatalfőnökök de Tournadre tábornokhoz fordultak közbenjárásért, ami meg is történt, de eredménytelen maradt, a prefektus ragaszkodott álláspontjához.

Az eskütételre 1919. június 15-én déli 12 órát tűzték ki határidőnek, majd azt este 8 óráig meghosszabbították, hogy a még mindig tépelődőknek módjuk legyen azt letenni. A tisztviselőkön meglátszott a lelkitusa, melyet az anyagi gond a hazafias érzéssel folytatott. Sokan inkább a nyomort választották, mint a lelkiismereti nyugalom feláldozását.¹

¹ A vármegyei tisztviselők közül nem tettek esküt: Issekutz Aurél alispán, Murakeözy László dr. és Sipos Tibor aljegyzők, Bod Antal, Demeter Gyula, Knothy Viktor dr. és Vitéz Endre árvaszéki ülnökök, Sulyok István dr. árvaszéki jegyző, Argalás Samu, Biró Béla, Halász Elemér, Heinrich Árpád, Chirilovics Pál, Kopezek Emil dr., Wekerle Nándor és Bauer Gyula főszolgabírák, Balogh Ferenc, Büchler Andor dr., Bajza Engelbert, Cservenka Róbert dr., Endre László, Györbiró Zoltán, Homoky Béla, Jäger Imre dr., Laszy Rezső, Návay Pál, Kunst Leó, Miaszovszky Árpád és Willim Gyula dr. szolgabírák, Koller Andor dr., Pekáry István és Sulyok Almos gyakornokok, valamint Sziklai József dr. főispáni titkár. (Közülük Chirilovics, Bajza, Cservenka és Sziklai később esküt tettek és román köztisztviselők lettek.)

A pénzügyigazgatóság körében talán még nagyobb számmal tagadták meg az esküt a tisztviselők. Viszont az erdészetnél Bereczky Gyula és Székely István

Jellemzőek a karánsebesi törvényszéken történtek, melyeket drámai egyszerűséggel tükröz vissza az 1919. június 29-én megtartott teljes ülés jegyzőkönyve, amely így szól:

„Jegyzőkönyv. Felvétellett Karánsebesen 1919. évi június 29-én délelőtt 11 órakor a karánsebesi törvényszék teljes üléséről. Jelenvoltak: Czikó János törvényszéki elnök, mint elnök, Magi Imre t. széki tanácselnök, Mészáros Gyula t. széki bíró, Szentimrey Jenő t. széki bíró, Baán József t. széki bíró, Ungváry Antal dr. t. széki bíró, Suszter Géza karánsebesi vezető járásbíró, Kőváry Miklós dr. j. bíró, Pető Leó j. bíró, Mahalovszky László teregovai vezető j. bíró, Egi Kálmán vezető államügyész, dr. Csorna Dezső bozovicsi j. bíró, dr. Tóbiás Lajos t. széki jegyző, mint a teljes ülés jegyzője. Elnök ismerteti Krassó-Szörény vármegye prefektusának 1919 június hó 25 én kelt és 1919 június hó 28-án kézhez vett 1237/1919. pref. számú iratának tartalmát, amely szerint a nevezett prefektúra elrendeli, hogy az összes igazságügyi alkalmazottak f. évi június hó 30 ig tegyék le az esküt. Egyben az elnök ismerteti az iratnak az eskü letételére vonatkozó módosztatit. A jelenlévők egyenként történt hozzászólása után a törvényszék teljes tanácsulése egyhangúlag meghozta az alábbi határozatot: A békekonferencia végleges döntése előtt az eskü letételének követelését törvénytelennek és jogtalanak tartja és ennek folytán az eskü letételét egyenként megtagadja. Ezekután egyéb tárgy hiányában elnök, az ülést berekesztette. K. m. f. t. (Aláírások.) A fenti jegyzőkönyv aláírása után megjelent Domján Lajos ítélőtáblai bíró és Mokri dr. államügyész, akik egybehangozóan kijelentették, hogy a törvényszék teljesülésének tegnapi napon hozott határozatához szintén hozzájárulnak. Felolvasás után aláíratott Karánsebesen 1919. évi június hó 30. napján. Domján Lajos s. k“.

Június 30-án Pauck Frigyes karánsebesi polgármester, Morariu Sándor dr., karánsebesi ügyvéd és Meda Valér dr., karánsebesi újonnan kinevezett főszolgabíró, mint a prefektúra kiküldöttjei, karhatalmi erőszak kilátásba helyezésével átvették Czikó János törvényszéki elnöktől a törvényszék vezetését és azt átadták Labonțiu György dr. karánsebesi ügyvédnek, akit a lugosi román prefektus a karánsebesi törvényszék elnökévé nevezett ki, a francia parancsnokság 13/1919. számú jóváhagyó rendeletére hivatkozva. A magyar bírák ez alkalommal is, noha Pauck Frigyes figyelmeztette, hogy nyugdíjukat elvesztik, mert úgy tekintik őket, mintha eddigi állásukból elmozdítottat-

főrdőtanácsosokon kívül alig egy-ketten tagadták azt meg. A városi tisztviselők és hatósági orvosok mind esküt tettek. A lugosi bíróságoknál nem tettek esküt: Zakariás István táblabíró, Both Péter, Erdélyi Lajos dr., Novák János dr. és Orbán Rezső dr. törvényszéki bírák, Rác Kálmán és Putnok Miklós dr. járásbírák, Székely Gyula dr. és Ferch Gyula dr. ügyészek, Szenczer János bírósági jegyző, Jankó Sándor irodaigazgató, Schieszler Vilmos és Franck Zoltán végrehajtók, Berndt János, Eckert Ferenc, Horváth Gyula, Konstantinovits Vladimir, Wanderlik Ferenc és Stenkov László irodai alkalmazottak és Baris Margit gépirónő. Vojnich Guido törvényszéki elnök az esküt letette, de a törvényszék vezetését a románok Joanovici Miklós dr.-ra bízták. A tanfelügyelősen Gombkötő Antal tanfelügyelő példájára egyértelműen megtagadták az esküt. A főgimnázium hat tanára esküt tett, egy távol volt, öten megtagadták annak letételét.

tak volna és már július elsején fizetést nem kapnak, megtagadták a hűségeskü letételét.

A lugosi ügyvédek csaknem valamennyien esküt tettek, megtagadták ennek letételét: Jakabffy Elemér dr., Antal Imre dr., és Bagyik István.

Temesvárott és Temes megyében Cosma Aurél dr., prefektus 1919. július 28-án tette közhírré a román államhatalom életbelépését. A román csapatok augusztus 3-án bevonultak Temesvárra. Úgy Cosma dr., prefektus, mint Vidrighin Stan temesvári főpolgármester jóindulatúan kezelték a magyar köztisztviselőket, de ők is ragaszkodtak az eskü letételéhez. Aki esküt tett, helyén maradt, aki azt megtagadta, állásából sürgős fegyelmi határozattal elmozdított. Az ilyenek elveszítették fizetéshez, illetve nyugdíjukhoz való igényüket.

Cosma Aurél prefektus intézkedésére a pénzügyigazgatóság vezetését Kálmán Ákos főtanácsos, a postaigazgatóság vezetését Demkó Jenő főigazgató, a főpostáét Fehér István tanácsos vette át. Rendőrfőkapitánnyá a prefektus Stoica Sebastian volt főhadnagyot nevezte ki. Prefektusi főtitkár Căpețianu Miklós főhadnagy lett. Ők voltak az első román főtisztviselők Temesvárott. A vármegyei főjegyzői teendőik végzésére Pincu Kornél központi tb. főszolgabíró kapott megbízást, Hollósy Gyula dr. főjegyző helyett, aki később nyugalomba vonult. Tőkés István vármegyei főjegyző — a Károlyi kormány által kinevezett főispán — visszakapta állását. Ugyanígy Mikes Gábor tb. rendőrfőkapitány is. Beé Ferenc rendőrfőkapitány a lakáshivatalnál nyert beosztást. Rendőrfőkapitány Perian György határrendőrségi tisztviselő lett, de mint ilyen, a detektív-osztály vezetését vette át. A nagyszebeni kormányzótanács a romanizált temesvári állami gimnázium igazgatójává Bejan Silvius tanárt nevezte ki. A tanítóképzőintézetet Popovici Atanáz regáti tanár vette át, a főreáliskolát pedig Berkeszi István dr. igazgatótól Crișan Ascaniu tanár. De a többi intézmény élére is románok kerültek és így itt is megállapíthatták az esküt tett magyar tisztviselők, hogy vezető állásba nem juthatnak.

A hűségeskü megtagadása címén a francia parancsnok hozzájárulásával a prefektus augusztus 8-án állásuktól elmozdította Somogyi Gyula központi járási főszolgabírót, Szandház Ferenc dettai főszolgabírót és Capdebó Zoltán dr. megyei helyettes ügyészt. Az elmozdított Virágh György rendőrkapitány — a kihágási osztály vezetője — ellen bűnügyi eljárást is indítottak, mert nem jelentette be a katonai hatóságnál a hivatalában talált kétszáz darab Mannlicher fegyvert, tizennégy bajonettet, harminchárom revolvert és mintegy harmincezer töltényt.

Augusztus második felében felmentették állásuktól Hámory Zoltán dr.-t, esáki szolgabírót, Hollóssy-Kuthy Gyula

vingai és Heinrich Árpád újaradi főszolgabírókat, Bechnitz Sándor dr. vármegyei tiszti főorvost, Capdebó Dezső vármegyei másodfőjegyzőt, Osztie Andor levéltárost, Meskó Béla, Fábry Lajos dr., Frank Géza dr. aljegyzőket, ifj. Bechnitz Sándor dr. allevéltárost, Wimmer József, Szász Tibor és Mály Dezső árvaszéki ülnököket, Lázár Ferenc, Laszy Rezső, Návay Pál, Felétár Loránd, Sipos János és Gangl Andor szolgabírákat.

Vidrighin Stan főpolgármester — amint Geml József Emlékirataiban írja — kijelentette, hogy minden tisztviselőt meg akar tartani, aki leteszi a román hűségesküt. Szeptember elején Geml József ez ügyben értekezletet tartott a tanács tagjaival és a hivatalfőnökökkel, amelynek során Radocsay László főjegyző, Hódy Gyula főügyész, Papik Gyula tanácsnok és Szilárd Emil főmérnök kijelentették, hogy esküt nem tesznek. „Én azonban — írja Geml — ezúttal is csak a város közérdekét tartottam szem előtt és példával kívántam előljárni azoknak a kollégáimnak, akik habár elsősorban saját egzisztenciájuk megmentése érdekében, de egyúttal köteletségérzetből leteszik az esküt és ezáltal megakadályozzák hozzá nem értő idegenek belépését abba a közigazgatási szolgálatba, amelynek tisztasága és becsületessége érdekében feláldozták eddig is testi és szellemi erejüket és amellyel őrködtek a város közérdekéi felett.

A temesvári városi tisztviselők az említettek kivételével mind esküt tettek. Utólag Szilárd főmérnök is és a város közönségének, valamint a Bánság magyarságának igen nagy haszna volt abból, hogy a magyar városi tisztviselők helyükön maradtak.

1919. szeptember elején a kormányzótanács felmentette állásától Ferenczy Sándor alispánt és helyébe Mercea Viktor dr., buziási ügyvédet nevezte ki, aki igazságszerető, megértő viselkedésével a kisebbségi lakosság megbecsülését is kivívta. Ugyanekkor Vidrighin Stan mérnök, aki annak ellenére, hogy mindig öntudatos románnak vallotta magát, a magyar uralom alatt a vízművek igazgatója volt, eddigi polgármesteri címe helyett főpolgármesterré lépett elő, hogy a kormány bevált hassa a németeknek tett ígéretét, és Möller Károlyt polgármesteri címmel ruházhassa fel. Ezzel Geml József polgármesterisége formálisan megszűnt, de ténylegesen a következő évben történt nyugdíjba vonulásáig ő maradt Vidrighin helyettese.

Szeptember közepén került sor a tanszemélyzet eskütételére. A temesvári elemi iskolai tanítók közül csak Roszmann igazgató nem tett esküt és a Mehalában szolgáló négy tanító.

Az ügyvédek közül hét temesvári és egy buziási ügyvéd kivételével valamennyien esküt tettek.

Október elején felállították a Vármegyházán a visszatelepítési (repatriálási) irodát, mely hivatva volt mentől több tisztviselő családot és nemkívánatos elemet a Bánságból Magyarországra, illetőleg az utódállamokba juttatni. Az irodának

kezdetben Ardelean, majd Margineanțiu Tiberiu lelkész volt a vezetője. Az iroda intézkedésére már novemberben megindultak a repatriáló vonatok és százával vitték el a kiutasított magyar tisztviselőket, családtagjaikkal együtt. Az iroda nem ismeret kíméletet, sürgette az esküt nem tettek kitelepülését, mert lakásaikra szükségük volt a vidékről behozott új román közalkalmazottaknak. A lakásaikból kizavart köztisztviselők családtagjaikkal napokig, sőt heteken át vagonokban laktak, amelyekben sokat szenvedtek az időjárás viszontagságaitól. Ezért 1920. januárjában Glattfelder Gyula dr. megyéspüspök vezetésével érdekükben küldöttség járt Cosma Aurél prefektusnál, amely a kiutasítások végrehajtásának elhalasztását kérte, ami a kormányzótanács távirati engedélye alapján meg is történt, ámde a kiutasítottaknak lakásaikat át kellett adniok. Ezért a temesvári egyházfők: Glattfelder Gyula dr. püspök, Bohus Károly evangélikus lelkész, Both Ferenc piarista házfőnök, Drexler Miksa főrabbi, Ferch Mátyás belvárosi plébános, Karl Norbert erzsébetvárosi plébános, Kókay Ferenc irgalmasrendi perjel, Láng Dávid józsefvárosi plébános, Pacha István gyárvárosi plébános és Szaboleska Mihály református esperes felhívással fordultak a közönséghez, hogy aki teheti, bocsásson egy-két szobát a repatriálandók rendelkezésére. A felhívásnak kellő eredménye volt.

A tavasz beálltával azután a kiutasítottaknak indulniok kellett és a repatriálási folyamat az 1920. év egész folyamán szakadatlanul tartott. A kiutasítások igen sok esetben jogtalanul történtek. Ezért 1920. augusztus 1-én új, országos érvényű lakásrendeletet adtak ki, amely négy kategóriát állapított meg azokra nézve, akiket kiutasítani lehet. Három csoportba azok tartoztak, akik 1914. augusztus elseje után költöztek be. De kiutasíthatók lettek azok is, akik élőszóval vagy írásban kinyilvánították, hogy nem kívánnak román állampolgárok lenni. A hűségesküt megtagadó köztisztviselőket is ilyeneknek minősítették és ez alapon utasították ki őket.

Hogy az idő előtt kívánt hűségeskü megtagadása még nem jelentette azt, hogy valaki nem kíván román állampolgár maradni, ezt a legtöbb esetben figyelembe nem vették. Kétségtelen azonban, hogy különböző közbenjárások eredményeként, az esküt nem tettek közül is igen sokan a Bánságban maradhattak.

Az esküt tett tisztviselők sorsa se volt nagyon rózsás. 1920. augusztus elején a temesvári ítélőtábla esküt tett bírái közül Raszlavitzky Gézá, egy ugoesamegyei járásbíróhoz, Pálffy Dezső dr.-t, a székelykeresztúri járásbíróhoz, László Izidort, a nagykárolyi járásbíróhoz helyezték át. Debreczeni József dr. táblabíró ugyanilyen minőségben a marosvásárhelyi ítélőtáblához került, Nyékhegyi Lothár dr. temesvári táblai tanácselnök, az aradi törvényszéknél nyert beosztást.

*Értesítés
aleksandru
rangba*

veszettségű jelölés

Helyükre románok kerültek. Ebből is mindenki láthatta, hogy magasabb tisztviselői, illetve bírói helyeken magyarok nem maradhatnak.

De a jelentkezett románoknak kisebb állásokra is szükségük volt. Így dr. Urbanetz Ede helyébe józsefvárosi kerületi orvosnak dr. Pinte Vasiliet nevezték ki. Dr. Fall Endrének is át kellett adnia a városi konviktus igazgatói tisztségét. Felmentették a járványkórház eddigi vezetőjét, Kovács Ödön dr.-t is állásától, helyébe szintén román orvos került.

Csak a vasút és a posta személyzete részesült egyelőre nagyobb kíméletben, mert forgalmi szakértelemmel románok nem rendelkeztek. A vasúti és póstai alkalmazottaktól 1920. végéig esküt sem követeltek. A temesvári póstahivatalok azon alkalmazottai, akiket a kormány eskütételre szólított fel, még 1920. július végén is emlékiratban követelték, hogy előbb ismerni kívánják a békeszerződés reájuk vonatkozó rendelkezéseit. Továbbá azt kívánták, hogy mindenkit hagyjanak meg jelenlegi helyén és az állások betöltésénél vegyék figyelembe az eddigi minősítést. A magyar kormány és a proletárdiktatúra által kinevezett tisztviselőket ismerjék el és a státus rendezésénél hallgassák meg a személyzetet is. A román nyelv elsajátításához egy-öt évi határidőt kívántak. És azt kérték, tegyék részükre lehetővé, hogy az általuk választott bizottság tárgyaljon a magyar kormánnyal, ennek álláspontja megismérése céljából.

Természetesen a forgalmi személyzet kivételes helyzete sem tarthatott sokáig. 1920. decemberében az államvasútak igazgatósága értesítette a vasútasokat, hogy 1921. szeptemberig meg kell tanulniok románul, mert ez időponttól kezdve az államvasútak hivatalos nyelve mindenütt kizárólag a román lesz. Aki ez idő alatt ezt a nyelvet nem sajátítja el, azt állásából elbocsájtják.

Kétségtelen, hogy a repatriáltak jelentékeny része az eskü megtagadása miatt távozott a Bánság területéről. Voltak olyanok is, akiket az új államhatalommal történt összetűzésük kényszerített a távozásra, de voltak sokan, akik a jobb jövő reményében, nem feltétlenül kényszerítő okokból hagyták el ezt a földet és gyengítették ezzel ennek magyar társadalmát.

Az utóbbiakhoz szólott a „Temesvári Hírlap“ 1920. június 17-én megjelent számának intelme:

„Ne menjetek el, maradjatok itt és teljesítsétek kötelességteket ott, ahová a sors vetett. Tennivaló akad mindenki számára, egzisztenciát akarattal és elszánt-sággal tud teremteni az is, aki alól a régi megélhetés kicsúszott, mindenki maradjon tehát a helyén. Sokféle érveléssel lehet megindokolni ezt a felszólítást, de elég csak arra utalni, hogy — és ezt bizonyára könnyű belátni — nem szabad apasztani a magyarság számát itt és nem szabad növelni a nyomort Magyarországon“.